

EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM
TERMÉSZETTUDOMÁNYI KAR

Német etnikai tömbök a Kárpát-térségben

SZAKDOLGOZAT
FÖLDTUDOMÁNYI ALAPSZAK

Készítette:

Rapcsán Klaudia

térképész és geoinformatikus szakirányú hallgató

Témavezető:

Faragó Imre

tanszéki mérnök

ELTE Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszék

Budapest, 2016

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETÉS	3
1. TÖRTÉNELMI ÁTTEKINTÉS	4
1.1. A MAGYAR-NÉMET KAPCSOLATOK KEZDETE	4
1.2. NÉMETEK A KÖZÉPKORBAN	6
1.2.1. Az erdélyi szászok (Siebenbürger Sachsen)	6
1.2.2. A szepességi szászok (Zipser Sachsen)	8
1.2.3. A bányavárosok németsége	9
1.2.4. A nyugat-dunántúli németek	9
1.3. NÉMET BETELEPÍTÉSEK A XVIII. SZÁZADBAN (DER SCHWABENZUG).....	10
1.4. A NÉMET ETNIKUM A XX. SZÁZAD ELEJÉIG	11
1.5. A II. VILÁGHÁBORÚ UTÁNI KITELEPÍTÉSEK	13
1.6. A MAI ÁLLAPOT	15
2. A MAI NÉMET NYELV KIALAKULÁSA, NYELVJÁRÁSOK	16
2.1. A NÉMET NYELV TÖRTÉNETE	16
2.1.1. Az ófelnémet nyelv (Althochdeutsch).....	16
2.1.2. Az óalnémet nyelv (Altniederdeutsch).....	16
2.1.3. A középfelnémet nyelv (Mittelhochdeutsch).....	17
2.1.4. A középalnémet nyelv (Mittelniederdeutsch).....	17
2.1.5. A kora újfelnémet nyelv (Frühneuhochdeutsch).....	17
2.1.6. Az újfelnémet nyelv (Neuhochdeutsch)	17
2.2. NÉMET NYELVJÁRÁSOK	18
2.2.1. Alnémet nyelvjárások (Niederdeutsch/Plattdeutsch)	19
2.2.2. Középnémet nyelvjárások (Mitteldeutsch).....	20
2.2.3. Felnémet nyelvjárások (Oberdeutsch).....	21
2.3. NÉMET NYELVJÁRÁSOK A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN.....	22
3. NÉMET ETNIKAI CSOPORTOK A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN	23
3.1. SZÁSZOK	23
3.1.1. Erdélyi szászok	23
3.1.2. Szepességi szászok és a bányavárosok németsége.....	25
3.2. NYUGAT-DUNÁNTÚLI NÉMETEK.....	25
3.3. SVÁBOK.....	25
4. NÉMET FÖLDRAJZI NEVEK.....	27
4.1. A FÖLDRAJZI NEVEK HASZNÁLATI TÉNYEZŐI	27
4.2. A NÉMET FÖLDRAJZI NEVEK HELYESÍRÁSA.....	29
4.3. NÉMET NÉVANYAG A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN.....	30
4.4. A NÉMET TELEPÜLÉSNÉV-ADÁS	32
4.4.1. Szász településnevek.....	32
4.4.2. Nyugat-dunántúli német településnevek	35
4.4.3. Sváb településnevek.....	36
5. NÉMET-MAGYAR FÖLDRAJZINÉV-SZÓTÁR	38
6. ÖSSZEGZÉS.....	44
7. KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS	45
8. HIVATKOZÁSOK.....	46
9. NYILATKOZAT.....	49

BEVEZETÉS

Már általános iskolás koromban nagy érdeklődést mutattam a német nyelv iránt. A német nyelv iránti szeretetem nagyban befolyásolta a középiskolai felvételi jelentkezésemet is. A némettanárom javaslatára jelentkeztem a budapesti Német Nemzetiségi Gimnáziumba, ahová felvételt is nyertem. Itt megismerkedhettem a Magyarországon élő németek történelmével, irodalmával, hagyományaival és kultúrájával is.

Amikor szakdolgozati témákban gondolkodtam, hamar eldöntöttem, hogy egy olyan témával szeretnék foglalkozni, amiről már szilárd alapismereteim vannak, és ezek tovább növelhetőek. Készítettem egy listát azokról a témakörökről, amik érdekelnek. Ezeket figyelembe véve született meg a dolgozat témája.

Szakdolgozatomban a Kárpát-térségben élő szórvány németiséggel foglalkozom. A dolgozat három nagyobb fejezetből áll. Az első harmad egy történelmi áttekintés az államalapítástól napjainkig. A következő egységben a német nyelv eredetével, fejlődésével, különböző nyelvjárásaival foglalkozom. Végül a Kárpát-térségben élő németek által, a történelem során létrejött földrajzi neveket, különösen a településneveket vizsgálom. Ebben a részben a német nyelvtan földrajzi nevekre vonatkozó szabályait is összegyűjtöttem. Ezen kívül célom volt létrehozni egy német-magyar földrajzinév-szótárat, ami a térségben lévő fontosabb település-, táj- és vízneveket tartalmazza.

1. TÖRTÉNELMI ÁTTEKINTÉS

1.1. A magyar-német kapcsolatok kezdete

A Magyarországra betelepülő német szerzeteseknek és lovagoknak nagy szerepük volt a kereszténység terjesztésében, illetve a feudális államrend kialakításában. A kereszténység elterjedése már Géza fejedelem uralkodása idején elkezdődött, főként sváb és bajor hittérítők közreműködésével. A fejedelmi udvar tagjait a Svábföldről érkezett Bruno püspök keresztelte meg. A Géza által kiürített végeken megindult a kolonizáció. Az itt földet kapó világi és egyházi nagybirtokosok telepítésbe kezdtek; például az Enns folyó inneni vidékére a regensburgi Szent Emmerám monostor apátja Bajorországból már 979-ben telepéseket küldött.

Géza fia, Szent István 996-ban vette feleségül II. Henrik német-római császár testvérét, Gizellát. A házasság révén megerősítette hatalmi pozícióját és a pogány hagyományokkal véglegesen szakított. Gizella kíséretében érkezett ún. hospesek (vendégek) között nemcsak papok és hittérítők, hanem lovagok is jelen voltak, továbbá nagyszámú földműves is érkezett. Mivel a keresztény hitre való áttérés lázadásokhoz vezetett, Istvánnak szüksége volt egy seregre, amely segítségével ezeket a pogánylázadásokat le lehetett verni. Sváb és bajor lovagok, például Vecellin, Hont, Pázmány, Győr, Hermány, Gut és Keled érkeztek páncélos vitézeikkel, akik segítségével sikerült leverni a lázadó, pogány hitéhez hű Koppány vezért. GYÖRFFY 2013 [pp. 509–510.]

István király szükségesnek tartotta a hospesek befogadását. Ezt támasztja alá a fiához, Imre herceghez intézett Intelmeinek „A vendégek megtartásáról és gyámolításáról” szóló része: *„A vendégek és jövevények akkora hasznot hajtának, hogy méltán állhatnak a királyi méltóság hatodik helyén. Hiszen kezdetben úgy növekedett a Római Birodalom, úgy magasztaltattak fel és lettek dicsőségessé a római királyok, hogy sok nemes és bölcs áradt hozzájuk különb-különb tájakról. Róma bizony még ma is szolga volna, ha Aeneas sarjai nem teszik szabaddá. Mert amiként különb-különb tájakról és tartományokból jönnek a vendégek, úgy különb-különb példát és fegyvert hoznak magukkal, s mindez az országot díszíti, az udvar fényét emeli, s a külföldieket a pöffeszkedéstől elrettenti. Mert az egynyelvű és egyszokású ország gyenge és esendő. Ennélfogva megparancsolom neked, fiam, hogy a jövevényeket jóakarattal gyámolítsad és becsben tartsad, hogy nálad szívesebben tartózkodjanak, mintsem másutt lakjanak. Ha pedig le akarnád rombolni, amit építettem, vagy szét szórni, amit összegyűjtöttem, kétségkívül igen nagy kárt szenvedne országod. Hogy ez ne legyen, naponta nagyobbítsd országodat, hogy koronádat az emberek nagyságosnak tartsák.”* (<http://mek.oszk.hu/00200/00249/00249.htm>)

Az Intelmek e részét a történészek sokféleképpen értelmezték. Sokan a nemzetiségi politika első megnyilvánulásaként tekintettek erre a részletre. Viszont a kisebbségekre nem lehet értelmezni ezeket a sorokat, mivel a középkorban nemzetiségi kérdésekkel nem foglalkoztak. A vendégekkel való kitüntetett bánásmódnak sokkal inkább gyakorlati okai lehettek. A magyar királyoknak komoly érdeke fűződött az idegenek országba való betelepítéséhez, hogy a lakatlan területeket benépesítsék és a földeket termővé alakítsák. A külföldi kereskedők és kézművesek fellendítették a gazdasági életet. Továbbá az érkező telepések a mezőgazdaságra is kedvező hatással voltak, mivel magukkal hoztak fejlettebb agrártechnikákat, amelyeket sikeresen meghonosítottak.

Kezdetben a németek csak királyi birtokon telepedtek le. Ez lehetett zárt földrajzi térben, például a Szepességben és Erdélyben, illetve elszórt településeken. Kisebb szórvány népesség fordult elő Vértes környéki falvakban, továbbá Moson vármegyében. Német telepések éltek a Kraszna és a Berettyó vidékén a XI. században, akik a Meszesi- kaput védték a keletről jövő támadások ellen.

1.2. Németek a középkorban

A német anyanyelvű népesség nagyobb számban való betelepülése II. Géza uralkodása idején, a XII. század közepén kezdődött el. A betelepülésnek két fő iránya volt, Erdély és a Felvidék területeit érintette elsősorban. Később a XV. század első felében, a huszita háborúk következtében, a Nyugat-Dunántúl lakatlanná vált területeire is érkeztek németek.

1.2.1. Az erdélyi szászok (Siebenbürger Sachsen)

Az erdélyi szászok területe az első nagyobb szervezett betelepítés révén jött létre II. Géza uralkodása idején. Többségük a Rajna és Mosel vidékéről származott. A megnevezés tehát eredetileg nem a származási helyet jelölte, hanem egy kiváltságot, a szász jogot. A betelepülők részben lovagok (geréb), részben parasztok voltak. A gerébek komoly haderőt, míg a földművesek fejlettebb földművelői technikákat biztosítottak a Magyar Királyság számára. A betelepülők a Nagy-Küküllő és az Olt közötti, Királyföldnek (Königsboden) nevezett területre költöztek. Először Nagyszeben (Hermannstadt) és környékére, illetve az Olt folyó vidékére érkeztek német anyanyelvűek. Ezzel párhuzamosan népesült be Beszterce (Bistritz) és környéke. Ebben az időben alakultak meg az első szász székek, Szeben (Hermestatt), Szászsebes (Mühlbach) és Segesvár (Schäßburg), amelyek együttesen az Altland területét alkották. A nagyszebeni prépostság 1192-ben, III. Béla uralkodása alatt jött létre a szász betelepülők számára.

II. András 1211–1225 között az Európába visszatért Német Lovagrend tagjainak egy részét letelepítette a Barcaság (Burzenland) területére. A király kiváltságokat adott a lovagoknak, cserébe a lovagrendnek meg kellett védenie az országot a kunoktól. 1224-ig minden jól alakult, német telepések érkeztek a területre, akik művelték a földeket és a kunok ellen is védve volt az ország. De a Német Lovagrend sikereiktől felbuzdulva önálló államot akartak a területen alapítani, emiatt II. András a seregével kiűzte őket az országból.

II. András 1224-ben kiadott kiváltságlevelének, az ún. Andreamum, köszönhető az erdélyi szászok, hogy több száz évig megőrizhették etnikai különállásukat. A kiváltságlevél a szászok és a király viszonyát szabályozta, ekkor kizárólag a Királyföldön élő népességre vonatkozóan. Az Andreamum értelmében a szászok földjét a király nem adományozhatta el. Biztosította, hogy ezen a területen magyar nemes birtokot nem szerezhetett. Papjaikat maguk választhatták, az egyházi tizedet a saját papjaiknak kellett fizetniük. A szászokat egyetlen közösségnek kellett tekinteni, a közösség a különböző terheket a tagok között már maga osztotta ki. Kötelesek voltak 500 ezüstmárka adót fizetni. Továbbá biztosítaniuk kellett 500 katonát a király számára, ha országon belüli háborúról volt szó. Ha a király külföldi hadjáraton vett részt, 100 fegyverest kellett küldeniük, de ha maga a király nem vett részt, hanem valamelyik vezérét küldte, akkor 50 főt kellett adniuk.

Ezután az erdélyi szászok a mindenkori királlyal mindig igyekeztek elismertetni az Andreamumban leírt kiváltságaikat. A kiváltságlevélben foglaltakat szinte mindegyik magyar király megújította, többek között Károly Róbert 1317-ben. Nagy Lajos 1366-ban a Beszterce vidékére, luxemburgi Zsigmond 1422-ben a Barcaság területére terjesztette ki az Andreamumban leírt jogokat.

Királyföld területe az ún. szász székekből állt. Nagyszeben (Hermannstadt) mellett hét további szék jött létre: Segesvár (Schäßburg), Szászsebes (Mühlbach), Nagysink (Großschenk), Szerdahely (Reußmarkt), Kóhalom (Reps), Újegyház (Leschkich) és Szászváros (Broos). Ezekhez csatlakozott a XV. század végétől Medgyes (Mediasch) és Nagyselyk (Marktscheiken) székek, továbbá Beszterce (Bistritz) és Brassó (Kronstadt) környéke is. Hunyadi Mátyás 1486-ban az Andreamumban lévő kiváltságokat megerősítette, és ekkor jött létre az erdélyi szász egyetem, mely az előbb felsorolt területeket foglalta magába. Ezáltal az erdélyi szászok politikailag egységessé váltak.

A XIV–XV. században megkezdődött a szász települések városokká való fejlődése. Brassó, Medgyes, Segesvár, Szászsebes, Szászváros és Szeben települések kereskedelmi központok lettek, kialakult a városi polgárság és megjelentek a céhek.

Az erdélyi szászoknak az autonómiája több száz évig fennmaradt. A II. András által adott kiváltságokat II. József 1785-ben szüntette meg, így nemzeti kisebbséggé váltak.

1.2.2. A szepességi szászok (Zipser Sachsen)

A középkori betelepülések másik fő iránya a Felvidék, azon belül is a Szepesség (Zips) területére esett. Erre a területre is II. Géza uralkodása idején érkeztek az első németek, és beköltözésük a XIII. század közepéig tartott. Az itt élő németeket szepességi szászoknak vagy cipszereknek is nevezték.

Az első hullámban érkezettek még a királyi birtokokon telepedhettek le, ezáltal részesültek a király által adott szabadságjogokban. Ők többek között a Rajna-vidék, Tübingia, Hessen és Bajorország területéről érkeztek. Ezzel szemben a második hullámban betelepülők, akik a tatárjárás után érkeztek, és főleg bajor, tübingiai, frank és sziléziai származásúak voltak, magánföldesúri hatalom alá kerültek, emiatt nekik nem volt akkora szabadságjuk.

1271-ben V. István az Andreanumhoz hasonló szabadságlevelet adományozott a szepességi szászoknak, amelyet Károly Róbert 1312-ben megerősített. Ebben az évben jött létre a Szepességi Szövetség (Zipser Bund). A szepesi szászok az 1370-ben kialakított jogkönyvükben (Zipser Willkühr) gyűjtötték össze az addig meglévő szokásjogaikat.

Zsigmond király 1412-ben 13 szepességi várost (Szepesbéla, Duránd, Felka, Igló, Leibic, Mateóc, Ménhárd, Szepesolaszi, Poprád, Ruszkin, Szepesszombat, Strázsa és Szepesvárálja), valamint 3 várkastélyt (Lubló, Podolin, Gnézda) zálogosított el Ulászló lengyel királynak, hogy az így szerzett pénzből finanszírozni tudja a velenceiek elleni háborúját. A megmaradt 11 város ezután is önálló területet alkotott, de a jelentőségük a következő évszázadokban folyamatosan csökkent. Bár Lócse (Leutschau) és Késmárk (Käsmark) szabad királyi várossá vált, több korábbi város jobbágyközséggé süllyedt.

A XVI. században kezdődött el a szlovákok nagyszámú letelepedése az addig kizárólag németek által lakott területekre.

Az elzálogosított területek csak Mária Terézia uralkodása idején, 1772-ben kerültek vissza, amikor Ausztria, Poroszország és Oroszország először osztotta fel egymás között a lengyelországi területeket. 1778-ban a visszacsatolt városokból Mária Terézia rendeletére 16 várost „XVI szepesi város kerülete” néven önálló törvényhatóságba szervezték, Igló (Zipser Neudorf) székhellyel. Autonómiájukat 1876-ig élvezhették, amikor ezeket a területeket Szepes vármegyébe beolvasztották.

1.2.3. A bányavárosok néemtsége

A középkori Magyarország egyik legfontosabb bevételi forrását a nemesérc bányászat biztosította. Ebben az időben Európa aranytermelésének csaknem egyharmadát, ezüsttermelésének egynegyedét az itt található bányavárosok biztosították. Ilyen település volt Selmecebánya (Schemnitz), Körmöcbánya (Kremnitz), Besztercebánya (Neusohl), Zólyom (Altsohl), Gölnicbánya (Göllnitz).

Forrásokból kiderül, hogy Selmecebánya területére II. András német bányászokat telepített Tirolból és Tübingiából, hogy fellendítse a már Szent István idejében jelentős helyi bányászatot. A tatárjárás után IV. Béla telepítette újra a várost, és az ide érkező német bányászoknak kiváltságokat adott. Besztercebánya megkapta azt a kiváltságot, hogy csak németek telephettek le ide. A kiváltságokat az idő folyamán több uralkodó is megerősítette, többek között V. István és Károly Róbert is.

A XIV. század elején a legfontosabb érctermelő területek, például a nyitrai, zólyomi és gömöri bányavidékek, illetve Selmecebánya is Csák Máté kezébe kerültek, és termelésük megcsappant az állandó háborúzások miatt. Az újabb fellendülés Károly Róbert uralkodása alatt ment végbe.

A XVI. század első felében a bányavárosok nemesfém kereskedelme a délnémet származású Fugger-család kezébe került.

1.2.4. A nyugat-dunántúli németek

A XIII. századtól kezdtek el németek megjelenni a Nyugat-Dunántúl területén. Ők vagy Ausztria túlnépesedett dombvidéki területeiről, vagy a nagy német etnikai terület különböző részeiből érkeztek. Vas és Sopron vármegye területére a heáncok, és a poncihterek, Moson vármegye területére a heidebauerek érkeztek. A heánc név eredete vitatott, van, aki a német jetzt szó hietz, hienz nyelvjárási változatával, van, aki a Heinz személynévvel magyarázza. A poncihterek a német Bohnenzüchter (babtermelő) szóból kapták nevüket, mivel sok babból készült ételt fogyasztanak. A heidebauerek nevüket a Mosoni-síkság német nevééről (Heideboden) kapták. FARAGÓ 2015 [p. 313.]

1.3. Német betelepítések a XVIII. században (Der Schwabenzug)

A törökök 1683-ban Bécsben elszenvedett veresége után indult meg a császári haderők vezetésével az ország 150 éves török fennhatóság alóli felszabadítása, mely az 1699-es karlócai békével fejeződött be. A béke értelmében a Magyar Királyság területe a török uralom alól felszabadult, a Temesközt kivéve. A Temesköz területe az 1718-as pozsareváci béke értelmében került Habsburg kézbe. A törökök kiűzése után a Habsburg Birodalom fennhatóságát kiterjesztette a felszabadult területekre.

Ebben az időszakban kezdődött el egy nagy letelepítési hullám, amely három elkülöníthető szakaszból állt. Ez lényegében az egész XVIII. századot magában foglalta. Betelepítésekre azért volt szükség, mert a török hódoltság után a települések nagy része elpusztult, illetve elnéptelenedett. Továbbá Európa németek által lakott részein a népességszám megugrott, ezáltal nem jutott elég földterület mindenkinek, és megindultak az elvándorlások.

1689-ben Kollonich Lipót gróf előterjesztette I. Lipót királynak tervezetét a Magyar Királyság felépítéséről (Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn). Ezzel megindult a német betelepítés első hulláma, akik a középkori telepésekkel szemben Dél- és Délnyugat-Németországból, főleg a Svábföld területéről érkeztek. Az első szakasz 1740-ig tartott, és főleg III. Károly uralkodása idején történt. Németek érkeztek a Budai-hegység és a Pilis területére. Ekkor kezdődött meg Tolna megye benépesítése, például Tevel (Tewel), Gyöng (Jenk), Varsád (Waschad) és Kismányok (Kleinmanok) településekbe. Mercy gróf, aki az újonnan létrejött Temesi Bánság első katonai kormányzója volt, 1719-ben elkezdte megvalósítani tervét: a Bánság német telepésekkel való betelepítését az Udvari Kamara szervezésében. (ÁCS 1996)

A második szakasz Mária Terézia uralkodása idején, főleg 1763-1773 között történt. Mária Terézia 1762-ben a betelepítés meggyorsítását elősegítve egy új pátenst adott ki. Az ekkor érkezett telepések főként Badenből, Svábföldről, Elzász és Lotaringia területéről, és a Pfalz tartományból jöttek. Ennek a költségeit a Kincstári Kamara fedezte. Az ún. teréziánus telepések a Bácska, Bánság és a Dél-Dunántúl területén találtak új otthonra. Ebben az időszakban kezdték el a Dél-Dunántúl területét, azaz Baranya, Somogy és Tolna megyéket, Schwäbische Türkei néven emlegetni, mivel az ide érkezők úgy hitték, hogy az újonnan megszerzett törökországi területekre fognak letelepedni.

A harmadik telepítési akció II. József nevéhez fűződik, ami az általa 1782-ben kiadott Impopulációs pátense (benépesítési rendelet) révén jött létre. Az ún. Großer Schwabenzug keretében 7600 család érkezett, döntő többségben Pfalzból, a Saar-vidékről, Hessenből, Württembergből, illetve Frankfurt és Mainz környékéről. Ezek a családok nagyrészt a Bánság területére érkeztek (kb. 6000 család), a többiek Pest, Esztergom, Tolna, Somogy és Vas megyébe. II. József rendelte el az első népszámlálást, ami 1784 és 1787 között zajlott. Ekkor a Magyar Királyság összlakossága elérte a 8,2 millió főt, amiből becslések szerint a német etnikum száma meghaladta az 1 millió főt.

1.4. A német etnikum a XX. század elejéig

A XIX. században indult meg a nemzeti ébredés. A nemzeti mozgalmak szinte minden itt élő nemzetiségen belül megindultak. A magyarországi németiség esetében viszont ilyen törekvések nem voltak a XIX. században. Ez részben abból adódott, hogy az egységes Németország csak a XIX. század második felében jött létre. Az emberek nem németnek nevezték magukat, hanem szásznak, bajornak, türingiainak, svábnak. Másrészt a németiség szétszórtan lakott, nem egy időben került sor a letelepedésükre és különböző jogállásuk volt. A középkor idején érkezők nagyrészt városi polgárok voltak, míg a XVIII. századi telepések elsősorban földművesek voltak. A nemzeti öntudat az erdélyi szászok körében erőteljesen jelen volt. Viszont szép számmal voltak olyanok, akik tudatosan vállalták a magyarsághoz történő asszimilációt, például a szepességi Hunfalvy Pál (Paul Hunsdorfer) és öccse, Hunfalvy János (Johann Hunsdorfer).

Az 1848 tavaszán kitört forradalmat a magyarországi németiség eltérően fogadta. A szepességi szászok, a bányavárosok német lakosság és a budai németiség lelkesen támogatta a magyar csapatokat. Ezzel szemben az erdélyi szászok az osztrák csapatokat támogatták. A szabadságharc katonai vezetésében számos német volt. Klapka György bánsági német családból származott, a honvédség főparancsnoka, Vetter Antal is német származású volt. Az Aradon kivégzett 13 tábornok közül öten birodalmi, illetve hazai németek voltak: Aulich Lajos pozsonyi születésű, Lahner György Turóc vármegyéből származott, Leiningen-Westerburg Károly a hesseni nagyhercegség területén született, Pöltenberg Ernő bécsi származású volt és Schweidel József Zomboron született.

A Habsburg Birodalom 1867-ben megegyezett a magyarokkal, és létrejött a dualista Osztrák–Magyar Monarchia. A hadügy és a külügy kivételével a két állam lényegében önálló lett. A soknemzetiségű Magyarországon a nemzetiségek viszonyát az 1868. évi nemzetiségi törvénnyel kívánták rendezni. Ennek értelmében az államnyelv a magyar lett, de a nemzetiségeknek is biztosította saját anyanyelvük használatát az oktatásban, közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban.

A XX. század elején felerősödött a németiség asszimilációja. Az 1880-as népszámlálás szerint a németek aránya az összlakosság 13,7%-át tette ki, míg az 1910. évi népszámlálás szerint ez már csak 10,4% volt.

Az első világháború végén az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlott és új, önálló államok jöttek létre. Az első világháborút lezáró Párizs környéki békekben mind területi, mind etnikai változások történtek. Az 1920. június 4-én aláírt trianoni béke értelmében a történelmi Magyarország területét feldarabolták. A magyarországi németek által lakott területváltozások a következők voltak: Erdély, a Partium és a Bánság keleti része Romániához került, a Bánság nyugati része és a Bácska területe az újonnan létrejött Szerb–Horvát–Szlovén Királyságé lett, Csehszlovákiához került Felvidék és Kárpátalja területe, Ausztriához pedig a Nyugat-Dunántúl területét csatolták. Az 1920/1921-es népességi adatok szerint a Romániához csatolt területeken kb. 530 000, Szerb–Horvát–Szlovén Királyság területén kb. 450 000, Csehszlovákiában kb. 150 000, az Ausztriához csatolt területen több mint 220 000 német etnikumú ember élt. Magyarország területén kicsivel több, mint 550 000 német nemzetiségű maradt.

(http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszagi_nemzetisegek/nemetek/die_donauschwaben/index.htm)

A két világháború között az országban maradt német lakosság négy területen koncentrálódott: Dél-Magyarország (Schwäbische Türkei), Bakony–Vértes (Bakonyer Wald és Schildgebirge), Buda-vidék (Ofener Bergland) és az osztrák határhoz közeli dunántúli sávban.

1.5. A II. világháború utáni kitelepítések

A második világháború végén több kelet-európai országból megkezdődött a németek tömeges kitelepítése. A német hadsereg által a világháború alatt elkövetett emberiség elleni és háborús bűntettekért az egész német népet felelőssé tették, és kollektívan megbüntették őket. Voltak, akiket Németország különböző részeibe telepítettek, és voltak, akiket a Szovjetunióba vittek munkatáborokba (málenkij robot).

A magyarországi németek tömeges kitelepítése 1946 és 1948 között zajlott. A kitelepítések első állomása 1946. január 19-én, Budaörsön (Wudersch) volt. A német lakosság Németországba való áttelepítéséről szóló rendelet szerint minden olyan magyar állampolgárnak Németországba kellett költöznie, aki a legutolsó, 1941-es népszámláláskor német nemzetiségűnek vagy anyanyelvűnek vallotta magát, aki Volksbund vagy SS-tag volt, illetve aki magyarosított nevét visszanevetesítette. E rendelkezés alól kivételt képeztek az áttelepülésre kötelezett magyar anyanyelvű házastársa, kiskorú gyermekei, és a vele egy háztartásban élő, 65. életévét betöltött felmenői. A kitelepítésre ítélt németeket megfosztották az állampolgárságuktól és elvették minden ingó és ingatlan vagyonukat.

Kezdetben a kitelepítetteket Németország nyugati részébe, az amerikaiak által megszállt területre szállították. Ide 1946 és 1947 között kb. 135 000 ember került. Később a szovjet ellenőrzés alatt álló keleti övezetbe kerültek az emberek, 1948 végéig kb. 50 000 fő. Tehát legalább 185 000 német nemzetiségű ember volt kénytelen elhagyni az országot, ez majd a fele az akkor itt élő németeknek. Kitelepítésük után a németek mintegy kétharmada visszazökött az ország területére. Továbbá a Szovjetunió területére 40-60 ezer német nemzetiségűt hurcoltak el munkatáborokba. A megmaradt németek 1949/1950-ben visszakapták állampolgárságukat, de elkobzott vagyonukat nem. (TILKOVSKY 1997)

Ilyen kitelepítések történtek még Szovjetunió, Lengyelország, Csehszlovákia és Románia területén is. A Szovjetunió területén lévő Volga menti németeket 1941 és 1942 között keletre, főleg Szibériába és Kazahsztánba telepítették át. Az innen elhurcoltak aránya meghaladta az 1 millió főt. 1944 után Königsberg és a Memel-vidék területéről is kitelepítették a németeket.

Lengyelországban a szovjetek által elűzött lengyelek a németek által lakott nyugati országrészekbe menekültek, ahonnan a németeket 1945 és 1950 telepítették ki.

Csehszlovákiában évekre elrendelték az ott élő németeknek a megkülönböztető N (csehül: nemeč) betű hordását. A tömeges kitelepítések első fázisa 1945 májusa és augusztusa között zajlott, amikor a "wilde Vertreibung" (vad kiűzés) keretében 750 000 német nemzetiségűt, 1946 és 1948 között további 2 millió embert telepítettek át Németország brit, amerikai és szovjet zónáiba.

Románia területén élő szászok egy része 1944-ben Ausztria és Németország területére menekült, mivel Románia átállt a szövetséges hatalmakhoz. Másokat a világháború után szovjet munkatáborokba deportálták. Becslések szerint az elűzöttek és a deportáltak száma elérte a 80 000 főt, akik főleg bánági és máramarosi németek voltak. Az erdélyi szászok tömeges kivándorlása Nicolae Ceaușescu uralma alatt, 1950 és 1982 között történt, amikor 130 151 fő hagyta el Románia területét. Ceaușescu megegyezett a német kormánnyal, hogy minden egyes német polgárért, aki Romániát elhagyva Nyugat-Németország területére kivándorol, 10-12 ezer márka fejpénzt kap.

1.6. A mai állapot

A Magyarország területén maradt németek még hosszú évtizedekig az átélte esemény félelmet keltő hatása alatt voltak, és nem merték nemzetiségüket vállalni. Az 1980-as évek közepéig be volt tiltva a hazai német civil szervezetek megalakulása, ekkor jött létre Pécsen (Fünfkirchen) a Nikolaus Lenau Kulturverien. 1987-ig csak az NDK támogatta a hazai németiséget kulturális tekintetben, ami főleg az oktatásban és a tudományos életben jelent meg. Viszont a magyarországi németek soha nem tekintették anyaországnak az NDK-t. 1987 októberében az NSZK és Magyarország egyezményt írt alá a magyarországi német nemzetiség és kultúrája támogatásáról. Ezzel kultur-, és partnerkapcsolatok jöhettek létre, és csereprogramok kezdődhettek el az NSZK területén lévő szervezetekkel is. (MANHERZ 1998)

1993-ban fogadta el a magyar országgyűlés az új nemzetiségi törvényt, melynek értelmében a Magyarországon honos 13 nemzeti és etnikai kisebbségek helyi és országos kisebbségi önkormányzatokat hozhatnak létre. Ennek értelmében 1995-ben létrejött a Magyarországi Németek Országos Önkormányzata, illetve 164 német önkormányzat.

Manapság a németek kezdik újra felvállalni nemzetiségüket. Ez jól látszik az elmúlt népszámlálások adatain is. Míg 1990-ben 30 824 fő vallotta magát német nemzetiségűnek, 2001-es adatok szerint 62 233 fő, az utolsó 2011-es adatok alapján 185 696 fő vállalta német nemzetiségét. (KSH)

Területi elhelyezkedésüket nézve a legnagyobb számban Baranya és Tolna megyében (Schwäbische Türkei) élnek. Jelentős a Budapest és környékén élő német lakosság is. Továbbá sokan élnek Bács-Kiskun megye déli részén, a Bakonyban (Bakonyer Wald) és egyes nyugat-magyarországi településeken.

2. A MAI NÉMET NYELV KIALAKULÁSA, NYELVJÁRÁSOK

A német nyelv az indoeurópai nyelvcsalád, germán ágához tartozik. A német nagyjából 100 millió ember anyanyelve, továbbá kb. 80 millió ember tanult nyelve (wikipedia). A germán nyelvek három nagy csoportra oszthatóak: a nyugati ághoz tartozik például az angol, a holland és a német nyelv, az északihoz a skandináv nyelvek, valamint elkülöníthető egy keleti ág is, ide tartozott például a gót nyelv, de ez utóbbi ág már kihalt. A germán nyelvek az első hangeltolódás miatt váltak az indoeurópai nyelvcsalád egy külön ágává és alakult ki a germán ősnyelv. A nyugati germán nyelvek egy része az V. és VIII. század között egy második hangeltolódáson ment keresztül az ún. Benrath-vonal mentén, és így jött létre az ófelnémet nyelv. A további évszázadokban jött létre a középfelnémet nyelv, majd a korai újfelnémet. Végül a XVII. században jött létre a modern felnémet nyelv.

2.1. A német nyelv története

2.1.1. Az ófelnémet nyelv (Althochdeutsch)

Az ófelnémet nyelv a német legkorábban ismert, írott emlékekkel rendelkező változata, ami 750-1050 közé határozható. Kialakulásához a második hangeltolódás köthető. A deutsch, azaz a német szó először egy 786-ban íródott dokumentumban jelent meg először a latin theodiscus formában. A szó jelentése „a nép nyelvén”. A nyugati és a többi germán nyelv határa a korábban említett Benrath-vonal mentén található. Ez a vonal nyugat-keleti irányú, és a belgiumi Eupen városnál kezdődik. Érinti Aachent, Düsseldorf-Benrathot, Kasselt, Wittenberget. A vonal Berlin és Oderafrankfurt irányában jut el a lengyel nyelvterülethez.

2.1.2. Az óalnémet nyelv (Altniederdeutsch)

Az óalnémet nyelv, melyet ószász néven is emlegetnek, a IX. és a XII. század között beszéltek. Ezt a mai Németország északi és Dánia déli területein beszélték az ott élő szászok. Az alnémet nyelv átmenetet képez a felnémet és az angolfríz nyelvek között.

2.1.3. A középfelnémet nyelv (Mittelhochdeutsch)

A német nyelv írásbelisége a X. század folyamán visszaszorult. Az írásbeliség újbóli elterjedése az 1050-es években indult el. A középfelnémet nyelvet 1050 és 1350 között beszélték. Ez nem volt egy egységes írott nyelv, több nyelvjárás is elkülöníthető. A felsőnémet (Oberdeutsch) közé tartozik az alemann (Alemannisch), a bajor (Bairisch), a keleti-frank (Ostfränkisch) és a déli-frank (Südfränkisch) nyelvjárás. A középnémethez (Mitteldeutsch) sorolható a frank (Fränkisch), a türingiai (Thüringisch), a felsőszász (Obersächsisch), a sziléziai (Schlesisch) és a felporosz (Hochpreußisch) nyelvjárás. Az umlaut (ä, ö, ü) kialakulása is ebben az időszakban zajlott le. Egy irodalmi német nyelv is ekkortájt kezdett kialakulni, ennek a nyelvi alapja egy alemann dialektus, a sváb nyelv volt.

2.1.4. A középalnémet nyelv (Mittelniederdeutsch)

A középalnémet nyelvet a XI. és XV. század között beszélték, a Hanza-kereskedelem hivatalos nyelve volt, az írásbeli kommunikáció ezen a nyelven zajlott. Az egész északi-tengeri és balti vidéken beszélték. Ez a nyelv nagy hatást gyakorolt a dán, a norvég és a svéd nyelvekre, számos jövevényszóval gazdagítva azokat. Számos középalnémet nyelven íródott okirat és bizonyítvány maradt fenn. Ezen a nyelven íródott 1225 környékén a német középkor legrégebbi jogkönyve a Sachsenspiegel (szász tükör), ami a szász szokásjogokat tartalmazta. A középalnémet tekinthető modern alnémet nyelv elődjének.

2.1.5. A kora újfelnémet nyelv (Frühneuhochdeutsch)

A korai újfelnémet használata 1350-1650 közé tehető. A legismertebb írásbeli emlék ebből az időből az 1545-ben Luther Márton által készített Biblia fordítása. A korai újfelnémet megtartotta a középfelnémet nyelvtan jelentős részét, azonban ebben az időben kezdődött meg a Genitiv (birtokos eset), és Präteritum (elbeszélő múlt) elhagyása. Ez a folyamat ma is nagyon jól megfigyelhető, különösképpen a délnémet nyelvterületen.

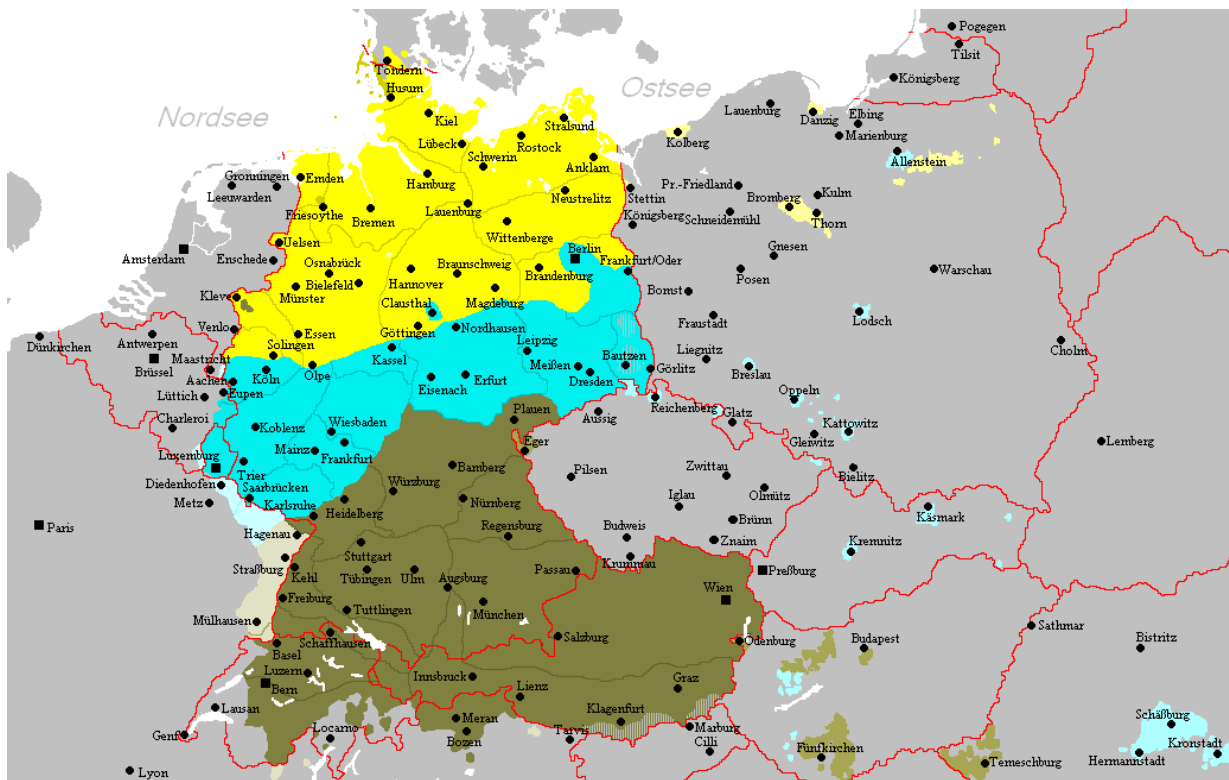
2.1.6. Az újfelnémet nyelv (Neuhochdeutsch)

1650 környékétől datálható a használata. A XIX. századig, van ahol ennél tovább is, csak írásban használták az újfelnémet nyelvet. Eddig az időszakig a déli területeken az alnémet nyelv terjedt el, és az újfelnémetet, mint idegen nyelvet tanulták. A ma is használatos standard német nyelv (Standarddeutsch) az újfelnémet nyelv egyike.

2.2. Német nyelvjárások

A mai német nyelven belül három nagy nyelvjárást lehet elkülöníteni: az alnémet (északnémet), a középnémet és a felnémet (délnémet) nyelvjárást. A különböző nyelvjárások beszélői nem mindig értik meg egymást, mivel az egyes nyelvjárások között hatalmas különbségek vannak. UZONYI 2008 [p. 11.]

Az alnémet nyelvjárást Észak-Németország, illetve elszórtan például Dánia, Lengyelország, Hollandia és Szlovákia területén beszélik. A középnémet nyelvjárás a Benrath-vonal és a Speyer-vonal közé tehető. Ez utóbbit Majna-vonalnak is nevezik, mivel többször is keresztezi a Majnát. A felnémet nyelvjárást Dél-Németország területén beszélik (1. ábra). (https://de.wikipedia.org/wiki/Deutsche_Dialekte)

1. ábra: Az alnémet, a középnémet és a felnémet nyelvjárások elterjedése napjainkban

- Alnémet nyelvjárások
- Középnémet nyelvjárások
- Felnémet nyelvjárások

Forrás: wikipedia.org

2.2.1. Alnémet nyelvjárások (Niederdeutsch/Plattdeutsch)

Az alnémet nyelvjárás két nagy csoportra osztható fel, a nyugati és a keleti alnémet dialektusokra. A nyugati csoportba (Westniederdeutsch/Niedersächsisch) sorolható az északnyugati alnémet (Ostwestniederdeutsch), a vesztfáliai nyelv (Westfälisch) és az osztfáliai nyelv (Ostfälisch). A keleti alnémet (Ostniederdeutsch) nyelvekhez a kelet-elbai nyelvek tartoznak. (https://de.wikipedia.org/wiki/Deutsche_Dialekte)

a) Északnyugati alnémet nyelvjárás

Az északnyugati alnémet az alnémet nyelvek közé tartozik. Több kisebb nyelvjárásra lehet tovább osztani, például a schleswigi, a holsteini, a keleti fríz és az északi-alsószász nyelvjárásokra. Az északnyugati alnémet Hamburg, Bréma, Schleswig-Holstein és Alsó-Szászország északi részén beszélt nyelv. További használják még Dánia, Lengyelország és Szlovákia németek lakta területein is.

b) Vesztfáliai nyelvjárás

A vesztfáliai nyelv a nyugati alnémet nyelvek közé sorolható. Döntő többségben Észak-Rajna–Vesztfália tartományban elterjedt, de beszélik Hollandia egyes területein is. A vesztfáliai nyelv átmenetet képez a holland nyelv felé, de hasonlít rá a luxemburgi nyelv is.

c) Osztfáliai nyelvjárás

Az osztfáliai nyelv szintén a nyugati alnémet nyelvekhez tartozik. Ezt a nyelvet Alsó-Szászország keleti és Szász-Anhalt nyugati részein beszélik.

d) Kelet-elbai nyelvjárás

A kelet-elbai nyelv a keleti alnémet nyelvhez tartozik. Ez Brandenburg, Mecklenburg–Elő-Pomeránia és Szász-Anhalt északi részén használatos nyelv. Továbbá beszélt nyelv volt a keleten fekvő, régen németek által lakott területeken is: a mai Lengyelország északi területein és a Memel-vidéken.

2.2.2. Középnémet nyelvjárások (Mitteldeutsch)

A középnémet nyelvjárás a felnémet (Hochdeutsch) közé tartozik. Területileg a Benrath-vonal és a Speyer-vonal között helyezkedik el. Megkülönböztethető egy nyugati és egy keleti középfelnémet csoport. A nyugati csoportba tartozik a közép-frank (Mittelfränkisch) és a rajnai frank (Rheinfränkisch) nyelvjárások. A keleti ághoz sorolható a sziléziai (Schlesisch), a türingiai (Thüringisch) és a felső-szász (Obersächsisch) nyelvjárások. (https://de.wikipedia.org/wiki/Deutsche_Dialekte)

a) Közép-frank nyelvjárás

A közép-frank nyelv a középnémet nyelvjárás csoportjába tartozik. A közép-frankon belül elkülöníthető a ripuari és a mőzeli frank dialektusok. A ripuari nyelvet Észak-Rajna–Vesztfália déli részén és Belgium keleti részén használják. A mőzeli frankot Észak-Rajna–Vesztfália déli területén, Rajna-vidék–Pfalz területén, Belgium keleti részén és Saar-vidék északnyugati területén beszélik. Az erdélyi szászok nyelvjárása a mőzeli frank közé sorolható.

b) Rajnai frank nyelvjárás

A rajnai frank nyelv szintén a nyugati középnémet nyelvjárások közé sorolható. Rajna-vidék–Pfalz és Saar-vidék keleti területein, Hessenben és Bajorország északnyugati részén használatos nyelv. Ide sorolható a ma már kihalt bukovinai német nyelv is.

c) Sziléziai nyelvjárás

A sziléziai nyelv a keleti középnémet nyelvjáráshoz tartozik. Szászország keleti, valamint Lengyelország és Csehország németek által lakott területein beszélik.

d) Türingiai nyelvjárás

A türingiai dialektus szintén a keleti középnémet nyelvjárás közé tartozik. Helyileg Türingiában, Szász-Anhalt délnyugati részén, illetve Hessen és Bajorország kisebb területein beszélik.

e) Felső-szász nyelvjárás

A felső-szász nyelvjárás a keleti középnémet nyelvjárás harmadik csoportja. Szászországban, Szász-Anhalt délkeleti részein és Türingia keleti részén elterjedt. Emellett erdélyi és magyarországi területeken is e nyelvjárás változatait beszélik.

2.2.3. Felnémet nyelvjárások (Oberdeutsch)

A felnémet nyelvjárás a Hochdeutsch másik nagy csoportja. Ezen belül megkülönböztethető egy északi, egy keleti és egy nyugati felnémet nyelvjárás. Az északi felnémetet felső-frank nyelvjárásnak (Oberfränkisch) nevezik. A keleti felnémet a bajor dialektus (Bairisch), míg a nyugati felnémet az alemann nyelvjárás (Alemannisch). (https://de.wikipedia.org/wiki/Deutsche_Dialekte)

a) Felső-frank nyelvjárás

A felső-frank nyelvjárás a felnémet dialektus közé tartozik. Ezen belül megkülönböztethető egy keleti és egy déli frank nyelvjárás is. Baden-Württemberg tartományban, Bajorország északnyugati területén és Thüringia déli részén beszélnek. Franciaország és Csehország egyes területein is használják.

b) Bajor nyelvjárás

A bajor nyelvjárás szintén a felnémet nyelvjárások közé tartozik. A bajor dialektus három csoportra oszlik, észak-, közép- és dél-bajor nyelvjárásokra. Az észak-bajor nyelvjárás Bajorország északi részén beszélnek. A közép-bajor nyelvjárás a legelterjedtebb a bajor dialektuson belül. Bajorország középső és déli részein, továbbá Ausztria nagy részén, a svájci Graubünden kanton területén, illetve Sopron és környékén is ezt a nyelvjárás használnak. A dél-bajor nyelvjárás Bajorország délnyugati részén, Ausztria déli részén és Olaszország németek lakta területén, Dél-Tirolban terjedt el.

c) Alemann nyelvjárás

Az alemann nyelvjárás szintén a felnémet nyelvekhez tartozik. E nyelvjárás közé tartozik a sváb nyelvjárás is, amit Baden-Württemberg középső és délkeleti területein, Bajorország délnyugati részén és Ausztria Vorarlberg tartományában beszélnek. Az alemann nyelvet használják továbbá a franciaországi Elzász területén és az olaszországi Dél-Tirol északnyugati részein is, valamint Svájc németek lakta területein. Ezt a nyelvjárás leginkább az idősebbek beszélnek, ezért ez a nyelvjárás kezd kihalni, kivételt képez ez alól Svájc.

2.3. Német nyelvjárások a Kárpát-medencében

Az erdélyi szász nyelvet a német legtávolabbi dialektusának tekintik. Az erdélyi szászok a középnémet nyelvjárás közép-frank dialektusának mőzeli változatát beszélik. Az erdélyi szász nyelv nem egységes, kb. 250 helyi nyelvváltozatot lehet megkülönböztetni (<http://www.tartlau.eu/drupal/Tartlau/Sprache/Die-Sprache-der-Siebenbuerger-Sachsen>). Ma már nagyon kevesen beszélik ezt a nyelvet, mivel az erdélyi szászok döntő többsége elhagyta a területet. Az erdélyi szász nyelvet ma kb. 200 000-en beszélik Erdélyen kívül Németország és Ausztria területén.

A szepességi szász nyelv is a középnémet nyelvjáráshoz sorolható. Az erdélyi szász nyelvtől eltérően ez a rajnai frank és a sziléziai nyelvjárások keveréke, mivel Sziléziából is telepedtek le a Szepesség területére németek. A szepességi szász nyelvben sok jövevényszó fedezhető fel a magyarból és a szlovákból, de a lengyel is hatással volt a szókészletükre.

A nyugat-dunántúli németek a felnémet nyelvjárás bajor dialektusának a közép-bajor változatát beszélik.

A dunai sváb dialektusban a sváb, a bajor, a frank és a hesseni nyelvjárások az uralkodóak. A Dunántúli-középhegység területén élő németek a felnémet nyelvjárásba tartozó bajor dialektus változatait beszélik. A dél-dunántúli területeken a rajnai frank nyelvjárás az uralkodó, Tolna megyében a rajnai frank nyelvjárás hesseni változatát beszélik. A Bácskában a középnémet rajnai frank nyelvjárás pfalzi változatát és a felnémet alemann nyelvjárás sváb változatát beszélik. A Bánság területén főként a rajnai frank nyelvjárás különböző változatait beszélik, de egyes településeken, például Temesvár (Temeschburg), Resicabánya (Reschitza), Lugos (Lugosch), Ferencfalva (Franzdorf), a bajor nyelvjárást beszélik. A szatmári sváb településeken, például Szatmárnémeti (Sathmar), Nagykároly (Großkarol), a sváb dialektust beszélik

(http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszagi_nemzetisegek/nemetek/die_donauschwaben).

3. NÉMET ETNIKAI CSOPORTOK A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

A Kárpát-medence területén élő szórvány németiség aránya az 1910-es népszámlálás adatai szerint majdnem elérte a 10%-ot, ez több mint 2 millió német etnikumú embert jelentett. A II. világháborút követő kitelepítések során több százezer német volt kénytelen elhagyni otthonát. Napjainkban kb. 250 000 ember vallja magát német nemzetiségűnek a térségben.

Az itt feltüntetett adatok legnagyobb részét a Központi Statisztikai Hivatal adataiból számoltam.

3.1. Szászok

3.1.1. Erdélyi szászok

A történelmi Erdély¹ területén német etnikumúnak a lakosság 8,7%-a vallotta magát az 1910-es népszámláláskor, ez 234 085 főt jelentett. A románok a lakosság 54,9%-át, a magyarok 34,2%-át képezték az erdélyi összlakosságnak.

A legutolsó népszámlálási adatok szerint a szászok száma alig éri el a 12 ezer főt, ez a lakosság 0,3%-át jelenti. A románok 73,1%-ot, a magyarok 21,5%-ot tesznek ki a lakosságból.

Az erdélyi szász falvak területi elrendezése egységes képet mutat. Az épületek szorosan egymás mellett, hézagmentesen követik egymást a falu utcáján. A háznak általában az oromoldala néz az utcára, három-négy becsukható, zsalugáteres ablakkal. Felfalazott, boltíves kapuk is vannak, amik elzárják az udvart az utcától. A templom legtöbbször a falu főterére épült, ha nem volt a közelben egy jól védhető domb a közelben.

A szász falvak legjellegzetesebb építménye a vártemplom, más néven erődtemplom (2. ábra). A szászok templomaikat a XIII. századtól kezdve védőfalakkal vették körül. Ez nemcsak templomkerítésként szolgált, de ellenséges támadások idején menedékkül is szolgált. A XV. század közepéről 250 szász falu vártemplomáról vannak írásos feljegyzések.

¹ A történelmi Erdély egy 300-480 méterrel a tengerszint felett levő fennsíkot, az úgynevezett Erdélyi-medencét foglalja magában a körülötte emelkedő hegyvonulatokkal. Területe 57 000 km².

Az erődtemplom több helységében védett tűzhelyek voltak, a falak belső oldalára kamrákat építettek, ahol ostrom idején a családok meghúzhatták magukat. Itt őrizék a háztartások ingó vagyonát is (ruházat, élelmiszerek). Az ún. „szalonna-toronyban” (Speckturm) tartották a szász családok fő élelmiszerüket, a sózott és füstölt szalonnát, amelyből általában vasárnaponként mindenki magával vitte a következő hétre szükséges adagot. A XVIII. században a vártemplomok védelmi funkciójukat elvesztették, de még a múlt században is a lakosság sok helyen a toronyban őrizte az ünneplőruháit. HAJDÚ 2001 [pp. 62–64.]

2. ábra: Berethalom (Bírhálm) erődtemploma
Forrás: Székelyföld csodái, Szászföld p. 106.

3.1.2. Szepességi szászok és a bányavárosok németsége

A szepességi szászok száma 1910-ben 40 558 fő volt, ez a Szepesség és a bányavárosok lakosságának 13,2%-a, a teljes felvidéki lakosság 1,1%-a. A szlovákok aránya a Szepesség területén 68,6%, a magyarok aránya 11,4% volt.

Napjainkban a németek száma egész Felvidék területén nem éri el az 1%-ot, 4 762-en vallják magukat németnek, ez a lakosság 0,09%-át jelenti. A szlovákok a lakosság 80,63%-át teszik ki, a második legnagyobb nemzetiség, a magyarok aránya 8,48% (<http://delszlovakia.sk/2014/09/25/a-lakossag-nemzetisegi-osszetetele>).

A szepességi szász falvakra is jellemző, hogy az épületek szorosan, hézagmentesen helyezkednek el. Jellegzetességük, hogy a telkek keskenyek és hosszúkás négyszög alakúak, az épületek legtöbbször egy, maximum kétemeletesek. A templom központi helyre, a település főterére épült.

3.2. Nyugat-dunántúli németek

A nyugat-dunántúli németek száma 1910-es népszámláláskor 280 ezer fő felett volt, ez a dunántúli lakosság 29,5%-a. A magyarok aránya a területen 58,4% volt. Jelentős volt a horvátok aránya is, a nyugat-dunántúli népesség 6,8%-át tették ki.

Az utolsó népszámlálás alapján az itt élő német nemzetiségűek száma 17 631 fő, ez az itt élő lakosság 2,7%-a. A magyarok teszik ki a lakosság 94,9%-át, a horvát nemzetiségűek aránya 1%.

A nyugat-dunántúli régi német települések utcaképe hasonló a korábban leírt szász települések utcaképehez. Az épületek szorosan követik egymást. Egy-, illetve kétemeletes épületeket építettek, a templom a település központi részén helyezkedik el.

3.3. Svábok

A dunai svábok a XVIII. században érkeztek a Dél-Dunántúl, a Bakony, a Vértes, a Buda környékére, továbbá a Bácska és a Bánság területére. A dunai sváb, más néven dunamenti német (Donauschwaben) elnevezés egy gyűjtőnév a Kárpát-medencébe a XVIII. században betelepült németekre. Nevüket a Svábföld lakóiról kapták, habár legtöbbször nem innen származott.

Ezekon a területeken a lakosság 16,3%-a volt német etnikumú 1910-ben, ez több mint 1 millió főt jelent. A legtöbb dunai német a Bánság területén élt, több mint 426 ezren. A Bánságban a legnagyobb arányban a románok voltak jelen 41,6%-kal. A Dél-Dunántúlon több mint 200 ezer sváb élt. A Bácska területén több mint 190 ezer, a Budai-hegyvidék környékén 162 ezer, Bakony és a Vértes környékén 75 ezer német élt.

A 2011-es népszámlálások szerint a dunai svábok száma 161 300 fő a térségben. A legtöbben, majdnem 59 ezren, a Budai-hegység és a Pilis környéki településeken élnek. Arányait tekintve a Dél-Dunántúlon él a legtöbb sváb, az itteni lakosság 4,5%-a vallja magát német nemzetiségűnek. A Bácska és a Bánság területén élő németek aránya nem éri el az 1%-ot.

A hazai német civilszervezetek működése az 1980-as évek közepéig be volt tiltva, 1985-ben jött létre Pécsen a Nikolaus Lenau Kulturverein. Az egyesület feladatának tekintette a kapcsolatok kiépítését és ápolását a hazai és a kitelepített svábok között. Az egyesületek száma a rendszerváltás óta folyamatosan nő. Szekszárdon (Sechsard) működik a német nyelvű színház, a Deutsche Bühne.

Szinte minden németek által lakta településen található tájház, közösségi ház, melyek a különböző hagyományörző csoportoknak, nemzetiségi táncsoportoknak, kórusoknak, színjátszó csoportoknak adnak otthont. (MANHERZ 1998)

1957 óta létezik a magyarországi németek heti újsága, a Neue Zeitung. 1994 óta minden magyarországi kisebbségnek van saját tv adása, így a németeknek is, Unser Bildschirm címmel. Ezt heti rendszerességgel adják a közszolgálati csatornán. Az adás túlnyomó része német nyelvű, magyar felirattal. Mind az újság, mind a tévéadás fontos feladatának tekinti a német nyelv megtartását és ápolását, továbbá beszámolnak a nemzetiséget érintő aktuális eseményekről.

4. NÉMET FÖLDRAJZI NEVEK

Földrajzi névnek tekintünk minden olyan tulajdonnevet, melyet a földfelszín természetes (hegy, völgy, táj, vízfolyás stb.), illetve mesterséges (dűlő, út, település, állam stb.) részleteinek azonosítására kisebb vagy nagyobb közösségek használnak. FARAGÓ 2014 [p. 10.]

Az egyes felszíni objektumok a mindennapi kommunikációban való megnevezése és megjelölése tette szükségessé a földrajzi nevek kialakulását. Segítségükkel megjelölhetjük a felszíni elemeket és képződményeket. Egy kisebb vagy nagyobb közösség használja a földrajzi nevet megállapodás szerint. A névadás tanúskodhat többek között történelmünkről, hagyományainkról, környezetünkről, gazdasági és társadalmi életünk változásairól. FARAGÓ 2014 [p. 12.]

4.1. A földrajzi nevek használati tényezői

A térképi ábrázolásban a szöveges elemek nagyrészt földrajzi nevek, de a földrajzi, néprajzi és történelmi munkák is rengeteg ilyen nevet tartalmaznak. A földrajzinév-anyag megfelelő kialakításához, a földrajzi térben gondolkodó tudományokhoz, a térképi névrajzi elemcsoportok létrehozásához, illetve az egyes névrajzi kategóriák felvételéhez szükség van olyan fogalmak és jelenségek tisztázásához, amelyek nagyban befolyásolják a földrajzi nevek közlésmódját és az térképolvasónak nyújtott írásbeli információkat. FARAGÓ 2014 [p. 19.]

1. Államterület és államnyelv

Államterületnek nevezzük egy nemzet, nép, népcsoport által lakott olyan területet, amelyen szervezett államalakulat működik, és ennek az államalakulatnak a politikai vezetése az adott nemzet, nép, népcsoport kezében van. Ebből következik, hogy a Föld minden országa egy-egy államterület. Az államterületen uralkodó nemzet politikai hatalmánál fogva megad egy államnyelvet, melyet az alkotmányban rögzítenek, mint hivatalos nyelvet. Ez a nyelv legtöbbször az uralkodó nemzet által beszélt nyelv.

Több olyan államterület is létezik a Földön, ahol az államnyelvek száma egynél több, Finnországban például a finn és a svéd, Svájcban a német, a francia, az olasz és a rétoromán is államnyelv. Előfordulhat olyan is, hogy nem az egész államterületen alakul ki a többnyelvűség, hanem egy-egy tartományon, vagy közigazgatási egységen belül, például Olaszországban Dél-Tirol tartomány ilyen. FARAGÓ 2014 [pp. 19–20.]

2. Népterület és használt nyelv

Népterület alatt olyan nép, nemzet, népcsoport által lakott területet értünk, ahol az adott nép, nemzet, népcsoport etnikai többségben van. Ez a nép, népcsoport az általa lakott területen a saját nyelvét használja, a földrajzi objektumokat saját nyelvén nevezi meg. A különböző népterületek átfedhetik egymást, azaz egy adott terület több etnikum népterülete lehet.

Szórványterületnek nevezzük a népterület részét képező olyan területet, ahol az adott nemzet, nép, népcsoport etnikai kisebbségben van. Ezen területek térképen történő ábrázolása a történeti-földrajzi-, és a néprajzi tájnevekkel valósulhat meg, például Szlovákiában a Szepesség német szórványterület. FARAGÓ 2014 [pp. 20–21.]

3. Névterület és használandó nyelv

Névterületnek nevezzük azt a területet, ahol egy adott nemzet, nép, népcsoport a saját nyelvén maga alakított ki névhasználatot, amely névhasználat különböző szintű és eredetű lehet. A névterület minden nép esetén jelentősen túlnyúlik az államterületen és a népterületen. A névterületeket egy kompakt és egy szórvány névterületre lehet felosztani. Kompakt névterület esetén az adott nyelv földrajzi nevei homogén módon jelölik a terület minden vagy legtöbb részletét, míg a szórvány névterületeknél a földrajzinév-anyag hézagos, szigetszerű. A névterület kiterjedése adott nyelv esetén magával vonja a nyelv szempontjából a népterületen kívüli földrajzi nevek közlését, és használatát. Így a földrajzi-névanyag megőrzése érdekében az adott nyelv használandó nyelvvé válik. FARAGÓ 2014 [pp. 21–22.]

4.2. A német földrajzi nevek helyesírása

A német nyelvben, mint minden tulajdonnevet, a földrajzi neveket is nagy kezdőbetűvel kell írni. A földrajzi nevek helyesírásának megvannak a maga szabályai. Vannak olyanok, amelyeket a hivatalosan jóváhagyott forma szerint kell írni, míg mások esetén egy úgymond megszokott formában való írást tekintenek helyesnek.

Tekintsük át ezeket a helyesírási szabályokat:

- A melléknevek és viszonyszavak részét képező földrajzi neveket nagy kezdőbetűvel kell írni. Ez az -isch (magyarul -i) végződés esetén is fennáll. Például: Schwäbische Türkei (=’Sváb Törökország’), Kleine Ungarische Tiefebene (=’Kis Magyar Alföld’)
- A szóvégi -er képzővel keletkezett földrajzi neveket nagy kezdőbetűvel kell írni. Például: Tschepeler Insel (=’Csepel Sziget’), Ofener Bergland (=’Budai Hegység’)
- Az egyszerű vagy összetett személy-, vagy földrajzi nevekből, és egy köznévből keletkezett összetételeket egybe kell írni. Például: Donauknie (=’Dunakanyar’)
- Megengedett az egybeírás, amikor az összetett szót is tartalmazó nevek összekapcsolásakor az egybeírt változat az érthetőséget nem rontja. Például: Donauwinkelgebirge (=’Dunazughegység’), Karpatenvorland (=’Kárpátelőtér’)
- Az összetételben szereplő minden szót kötőjellel kell írni, ha a megkülönböztető tag több szóból áll, és ehhez kapcsolódik a földrajzi név. Például: Donau–Theiß–Zwischenstromland (=’Duna–Tisza–Köztesfolyóvidék’)
- Akkor is a kötőjeles írásmódot kell alkalmazni, amikor a megkülönböztető tag több szóból áll, viszont ezek a szavak nem földrajzi nevek. Például: Otto-Ludwig-Haus (=’Otto-Ludwig-Ház’)
- Kötőjelet kell alkalmazni, ha az összetételben a földrajzi név megkülönböztető tagja összetett szóval kapcsolódik. Például: Plattensee-Oberland (=’Balaton-Felvidék’)
- Amikor a szóvégi -er képzővel képzett szavak az elhelyezkedésre utalnak, az összetételt külön kell írni. Például: Ödenburger Gebirge (=’Soproni Hegység’), Schomodeier Hügelland (=’Somogyi Dombság’), Werezker Pass (=’Vereckei Hágó’)
- Ellenben a szóvégi -er képzővel képzett összetételt egybe kell írni, ha az nem minősül származékszónak. Például: Brennerpass (=’Brennerhágó’)

- Azoknál az -er végződésű neveknél, ahol a képzés személynévi eredetű, egybeírást kell alkalmazni. Például: Jagerkapelle (=’Erdészkapolna’)
- Amikor az -er képző egy -ee végződésű névhez kapcsolódik, akkor csak két e betűt kell írni. Például: Egelseer Bach
- Egybe kell írni azokat az összetételeket, amelyek ragozatlan melléknevet vagy világtájat és egy földrajzi nevet tartalmaznak. Például: Nordwestkarpaten (=’Északnyugatikárpátok’), Mitteleuropa (=’Középeurópa’), Kleinkumanien (=’Kiskunság’)
- Kötőjelet kell alkalmazni azoknál az összetételeknél, ahol a földrajzi név mellett ragozatlan -isch végződésű melléknév található, melyek helyek, országok, emberek neveiből származnak. Például: Französisch-Guayana (=’Francia-Guyana’), Steirisch-Tauern (=’Stájer-Tauern’)
- Amikor két földrajzi név összekapcsolásával keletkezik egy összetétel, akkor kötőjeles írást kell használni. Például: Batsch-Kleinkumanien (=’Bács-Kiskun’)

4.3. Német névanyag a Kárpát-medencében

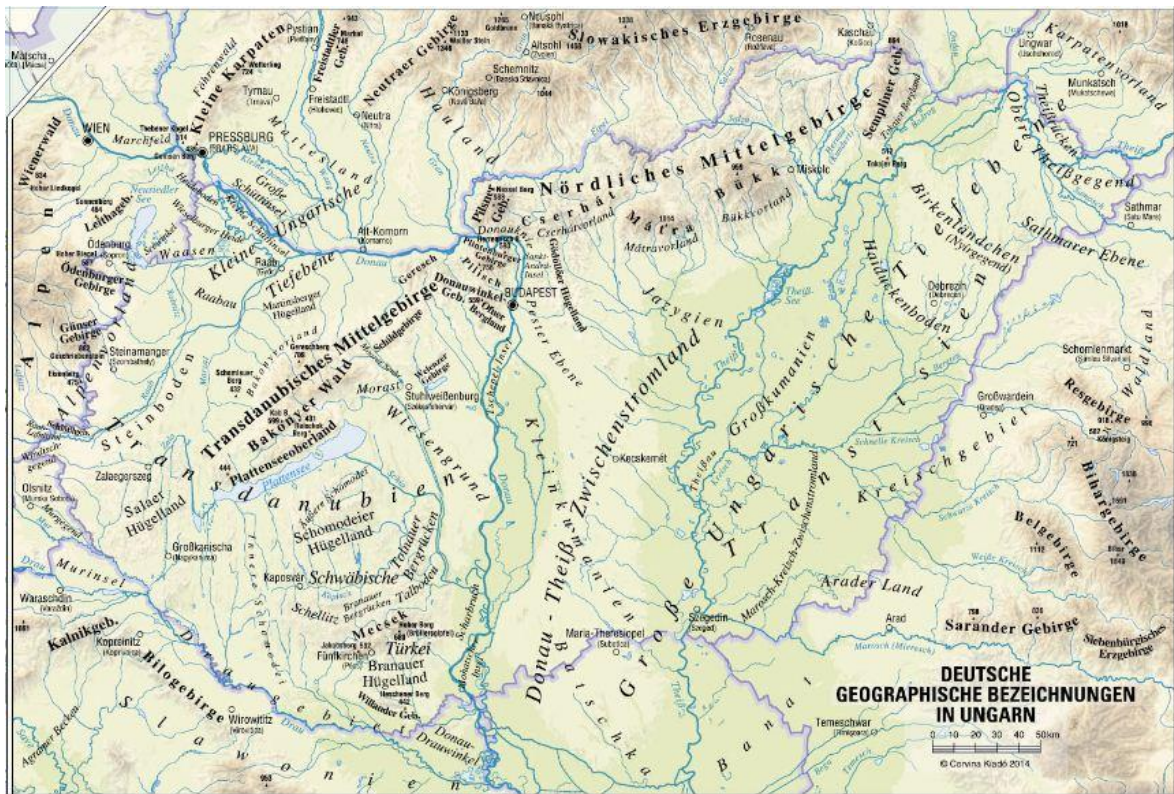
A német földrajzi nevek megjelenése a Kárpát-medencében az első betelepülőkkel egy időben történt. A mindennapi kommunikációban szükség volt arra, hogy a felszíni objektumokat saját nyelvükön is meg tudják nevezni, és az állandó lakóhelyüket saját névvel lássák el. A Kárpát-térségben a különböző időkben történő német betelepítések révén másodlagos német nyelvű földrajzinév-anyag alakult ki. Ez a német névanyag főképpen a víznevek, a tájnevek és a településnevek körében jött létre.

A nagyobb vizek nevei általában egy terület legrégebbi megnevezései. A nagyobb vizek nevei szélesebb körben ismertek, így egy esetleges lakosságcserénél is megmaradnak, továbbá nem érintik őket a mesterséges névváltozások sem. A Kárpát-térségben található nagyobb vizek német nevei már hosszú idő óta szinte változatlanok, például Duna → Donau, Tisza → Theiß, Balaton → Plattensee, Fertő → Neusiedler See, Dráva → Drau, Rába → Raab, Körös → Kreisch, Maros → Mieresch.

A Kárpát-medencében található természetföldrajzi tájak német megfelelői a magyar nevekből lettek lefordítva. A magyarból lefordított természetföldrajzi tájnevek például Baranyai-dombság → Branauer Hügelland, Dunántúli-középhegység → Transdanubisches Mittelgebirge, Soproni-hegység → Ödenburger Gebirge, Nagy-kunság → Großkumanien, Duna–Tisza köze → Donau–Theiß Zwischenstromland.

A néprajzi táj a hagyományos életmódokkal létrejött etnikai, társadalmi és vallási alapokon nyugvó, a szomszédos tájaktól elkülöníthető egység. A történeti-földrajzi tájak a letűnt közigazgatási egységek neveinek tovább élő formái. A néprajzi tájnevekkel szoros kapcsolatban áll, sokszor összefüggenek, és átfedésben vannak. A néprajzi tájakat és a történeti-földrajzi tájakat összevontan, történeti-földrajzi–néprajzi tájkategóriaként szokás ábrázolni. FARAGÓ 2014 [pp. 292–293.] A Kárpát-térség történeti-földrajzi–néprajzi tájnevei a német nyelvben is megtalálhatóak. A németek által lakott fontosabb történeti-földrajzi–néprajzi tájnevek Bakony → Bakonyer Wald, Dél-Dunántúl → Schwäbische Türkei, Szepesség → Zips, Bácska → Batschka, Bánság → Banat, Erdély → Siebenbürgen, Királyföld → Königsboden, Barcaság → Burzenland.

A 3. ábra mutatja a magyarországi tájnevek német megfelelőit. Ezeket a neveket használják a német nemzetiségű oktatásban is.

3. ábra: A magyarországi tájnevek német megfelelői (mellétkép)

Forrás: A magyarországi németek térképe, szerk.: Sasi Attila, Corvina Kiadó, 3. kiadás, 2014

4.4. A német településnév-adás

A településnevek, más néven helységnevek, a társadalom által létrehozott olyan objektumok nevei, amelyek az ember lakó-, munka-, és pihenőhelyéül szolgálnak. A településnevek államnyelvi alakja minden országban hivatalosan megállapított és dokumentált nevek. FARAGÓ 2014 [p. 145.]

A betelepített német lakosság névadásának egyik módja, amikor a magyar név egy része vagy egésze fordításon esett át, például Úrkút → Herrnbrunn, Nyergesújfalú → Sattel-Neudorf, Hidegkút → Kaltenbrunn, Szigetújfalú → Inselneudorf.

Előfordul olyan is, hogy a magyar nevet teljesen felváltotta egy német név, például Nadap → Kaltenberg, Újbarok → Neudörfl, Besztercebánya → Neusohl, Nyitrabánya → Krickerhau, Levél → Kaltenstein.

Olyan német nevek is előfordulnak, amelyek a középkori eredetre nyúlnak vissza, például Baja → Frankenstadt, Pécs → Fünfkirchen, Esztergom → Gran, Nagybörzsöny → Deutschpilsen, Visegrád → Plintenburg, Székesfehérvár → Stuhlweissenburg.

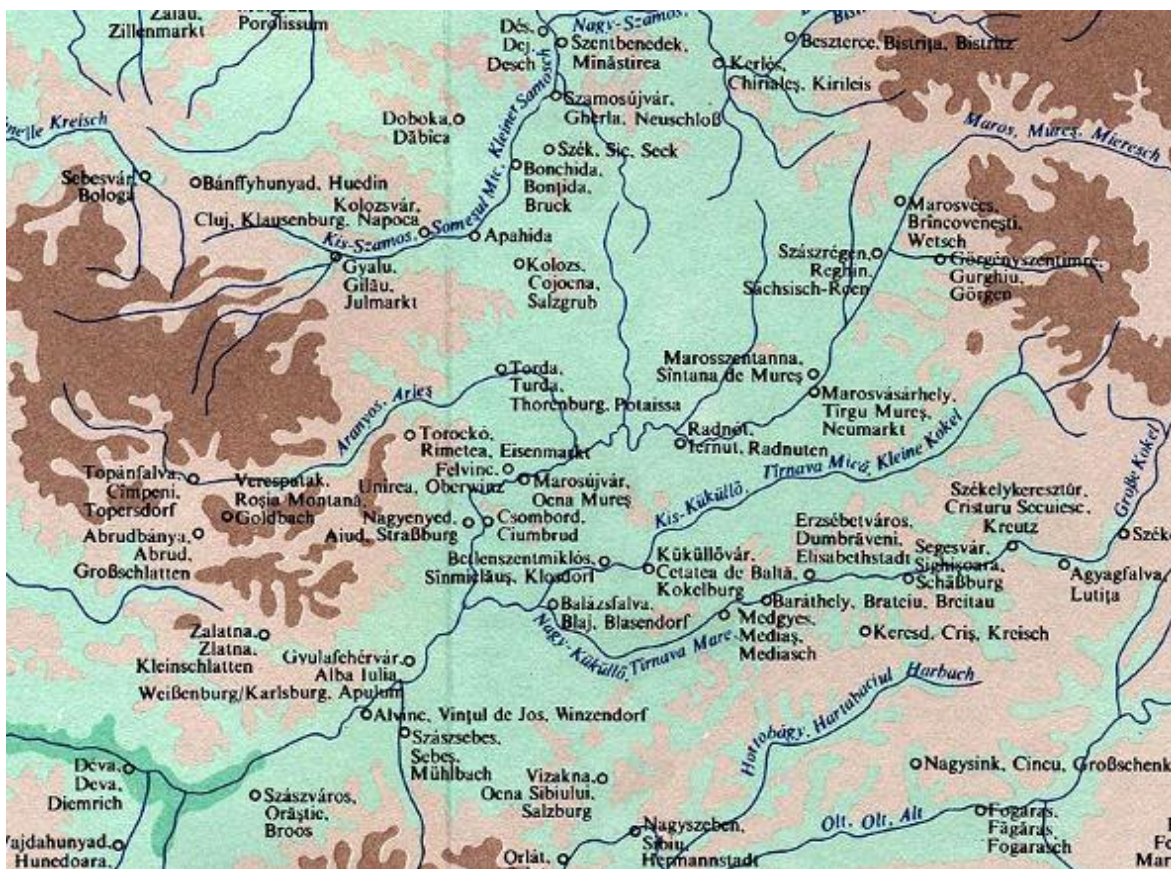
A névadás leggyakoribb módja a korábban kialakult magyar név saját nyelvükre formált, saját hangtörvényükhöz igazított és saját helyesírásukkal írt átvétele. Ezek a nevek természetes névadással keletkeztek és több helység esetében többes névalakok is létrejöhetnek. E települések esetében nem is névadásról, hanem névátvételtől beszélünk, például Pilisvörösvár → Werischwar, Veszprém → Wesprim, Zebegény → Sebegin, Zsámbék → Schambeck, Solymár → Schaumar, Csolnok → Tscholnok, Gasztony → Gasting.

Kiemelendő egy jellegzetes hangzóváltás, amikor a magyar nevekben lévő *b* hang a német névben *v* hangra vált. Ez a jelenség tömegesen fordul elő a magyarországi településnevek körében. Ilyen hangzóváltás figyelhető meg például Budaörs → Wudersch, Budakeszi → Wudigess, Béb → Wieb, Döbrönte → Dewrenten, Grábóc → Grawitz, Bicske → Witschke, Perbál → Perwall településneveknél.

4.4.1. Szász településnevek

Erdély területén található német helynevek szinte kizárólag a magyarból származnak (4. ábra). Ezeken kívül vannak olyan földrajzi nevek is, amelyet a szászok talán a régi szláv lakosságtól vett át, például Rudna, Bistritz (Beszterce), Schlatt (Szászaltna). Viszont az egész szászok által lakott területen egyetlen egy olyan helynevet sem lehet találni, ami román eredetű. A később román falvakká vált helységeknek ebben az

időszakban a németben még magyar vagy német eredetű nevük volt.
 (<http://mek.oszk.hu/04700/04729/html/11.html>)

4. ábra: Erdélyi településnevek (részlet)

Forrás: <http://mek.oszk.hu/02100/02114/html/img/pic/f-utso.jpg>

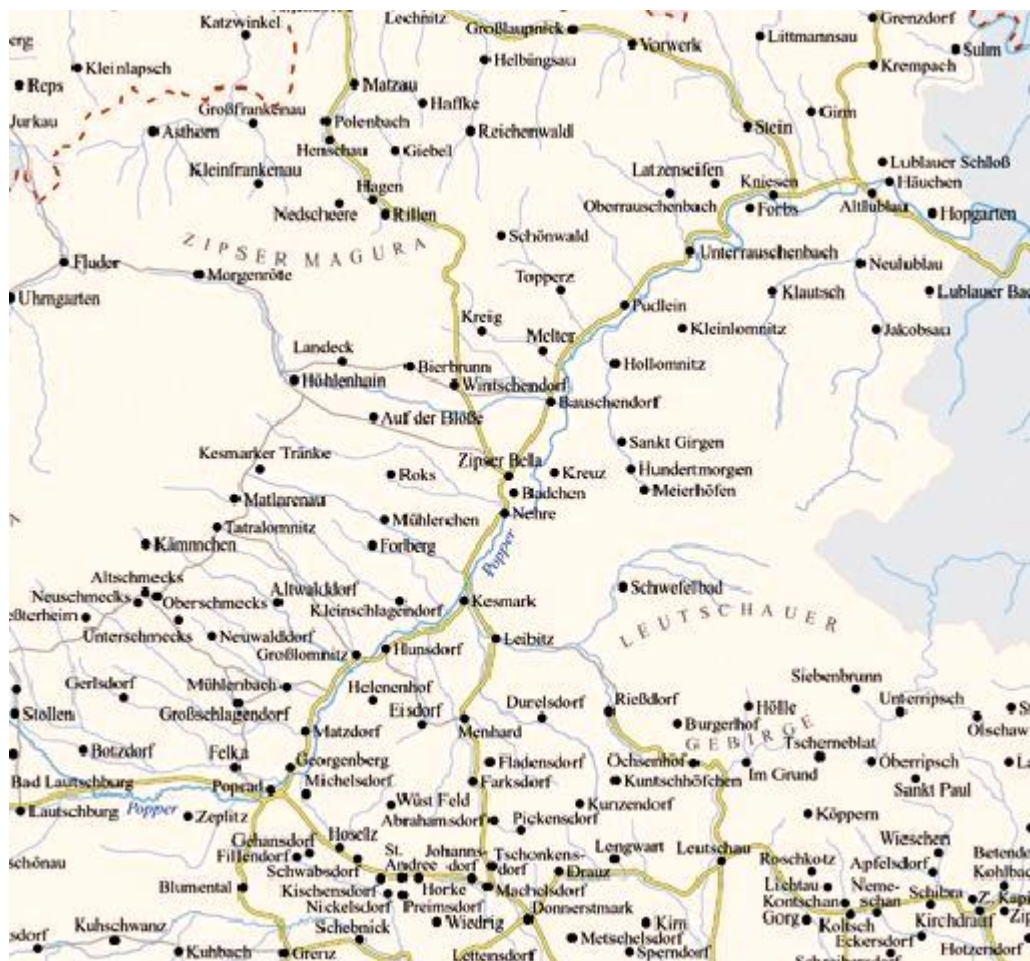
A később létrejövő román településnevek kis csoportja a német nevekből ered, ez főleg a Barcaság területén mutatható ki, például Újváros → Neustadt → Noiștat, Szépmező → Schönau → Șona.

Az erdélyi szász települések egy részén fennmaradt az eredeti erdélyi szász névalak is. A szász nyelvre hatással voltak a szomszédos nyelvek, így a magyar és a román, de van szláv hatás is, ami a helynevekben mutatható ki. Az egykori szász székek szász nevei például: Nagyszeben → Hermestatt, Segesvár → Schäsbrich, Szászsebes → Melnbach, Nagysink → Schenk, Szerdahely → Risena, Kőhalom → Răppes, Újgyház → Laeschkirich, Szászváros → Bros, Medgyes → Medwisch, Nagyselyk → Marktšielken.

A magyar névalak fordításából jött létre például Asszonyfalva → Frauendorf, Nagyrápolt → Großrapolt, Jakabfalva → Jakobsdorf, Kisenyed → Kleinenyed, Kiscsűr → Kleinscheuern, Szászház → Sachsenhausen, Vöröstorony → Roter Turm.

A magyarból névátvétellel keletkezett erdélyi szász településnevek például Egrestő → Agreschteln, Ádámos → Adamesch, Balavásár → Bladenmarkt, Szászbudak → Deutschbudak, Halmágy → Halmagen, Kálbor → Kaltbrunnen, Nemes → Niemesch, Oltszem → Oltzen, Rágla → Ragelsdorf, Vermes → Wermesch, Vinda → Windau.

A Szepességben található német településnevek egy részét szláv eredetűnek tekintik, de vannak a magyarból származó, illetve a cipszerek által adott helységnevek is (5. ábra). A mai szlovák településnevek között előfordul olyan névalak is, amely az adott település német nevéből jött létre, ilyen Igló település esete, amelynek a német neve Zipser Neudorf ('Szepes Újfalu'), a mai szlovák neve pedig Spišská Nová Ves ('Szepes Új Falu').

5. ábra: Szepességi településnevek (részlet)

Forrás: <http://www.eisdorf.com/Seite03/index.php>

A szepességi német településneveknél is megkülönböztethető a tükörfordítással, a névátvétellel, illetve a saját névadással kialakult helységnevek. A magyar név fordításával jött létre például Vereshegy → Rotenberg, Szepesvárálja → Kirchdrauf, Szepesófalú → Altendorf.

A legtöbb szepességi és bányavárosi településnév névátvétellel alakult ki. Ilyen települések például Kisszalók → Kleinschlagendorf, Lőcse → Leutschau, Selmecebánya → Schemnitz, Podolin → Pudlein, Leibic → Leibitz, Ólubló → Altlublau, Korompa → Krompach, Körmöcbánya → Kremnitz.

Több olyan település is előfordul a Felvidéken, ahol a magyar településnevet felváltotta egy német név, például Szepesolaszi → Wallendorf, Besztercebánya → Neusohl, Zólyom → Altsohl, Poprád → Deutschendorf.

4.4.2. Nyugat-dunántúli német településnevek

A Nyugat-Dunántúlon már Szent István uralkodása idején jelentek meg németek, de az első német helynevek csak a XII. század közepétől jelennek meg kis számban. Ez alól kivételt képez Sopron, amelyről már a IX. század közepén említést tesznek az oklevelek Odinburch néven. Ebből alakult ki később a mai német neve Ödenburg, melynek jelentése elpusztult vár. (<http://www.vasiszemle.hu/2001/06/denes.htm>)

A németek által lakott települések nevei szinte kizárólagosan a magyarból származnak, azok fordításai vagy hangtani utánzásai, vagy párhuzamos névadás eredménye (6. ábra).

6. ábra: Nyugat-dunántúli településnevek (részlet)

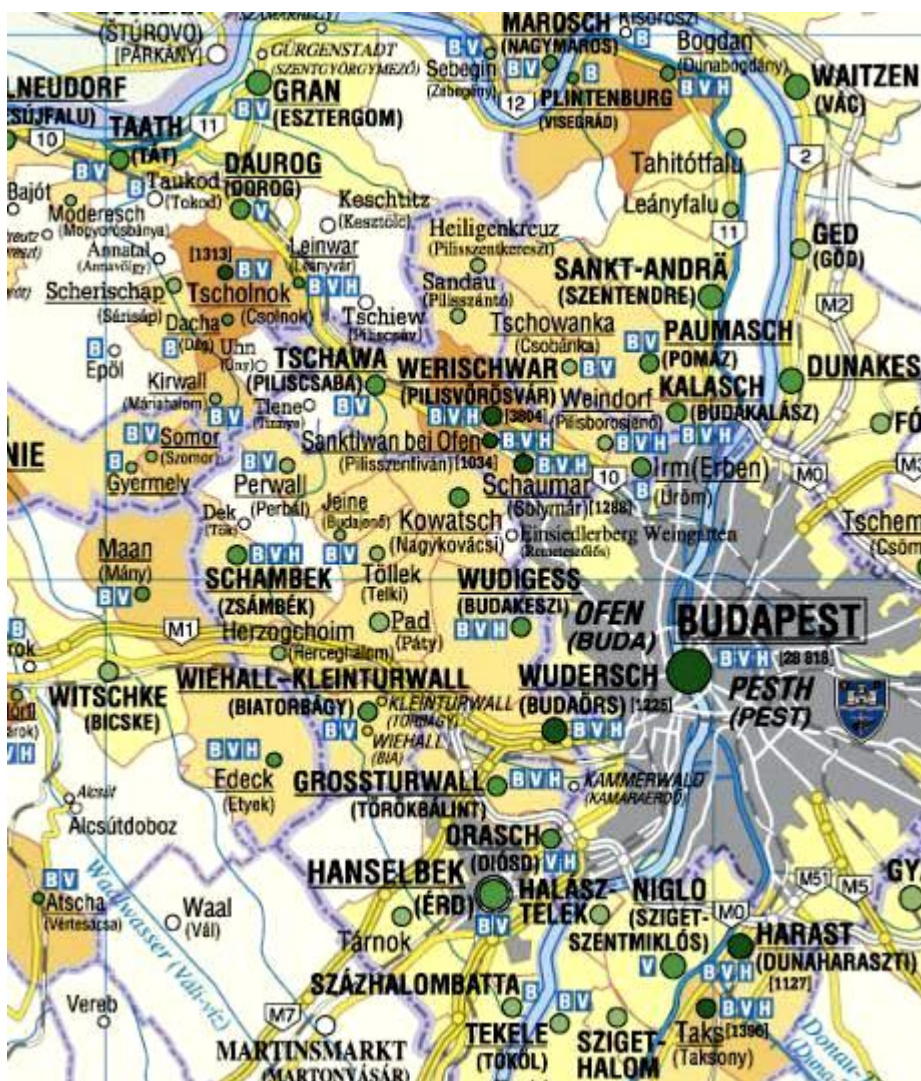
Forrás: A magyarországi németek térképe, szerk.: Sasi Attila, Corvina Kiadó, 3. kiadás, 2014

A magyarból fordítással keletkezett településnevek például Vasvár→Eisenburg, Mosonmagyaróvár→Wieselburg-Ungarisch-Altenburg, Nagycenk→Großzinkendorf.

Névátvétel figyelhető meg például Ágfalva→Agendorf, Vasalja→Walschenau, Csepreg→Tschapring, Harka→Harkau, Pereszteg→Perestagen, Perenye → Prennendorf települések esetében.

4.4.3. Sváb településnevek

A XVIII. században érkezett dunai sváb betelepülők körében is jellemző volt a településnév-fordítás és a névátvétel. A sváb településnevek mindegyike a magyarból származott. Ritkán előfordult olyan is, hogy a korábbi magyar névalak helyett egy saját német nevet adtak az általuk lakott településnek (7. ábra).

7. ábra: Sváb településnevek (részlet)

Forrás: A magyarországi németek térképe, szerk.: Sasi Attila, Corvina Kiadó, 3. kiadás, 2014

A korábban már említett jellemző hangzóváltás, amikor is a magyar *b* hangot felváltja a német névben a *v* hang, a sváb településnevek körében nagy számban fordul elő. Ez a hangzóváltás a szász településnév-adásban egyáltalán nem volt jellemző.

A betelepült németek bizonyos esetekben az új lakóhelyükön magyar, ritkábban déli szláv, családokkal éltek együtt. Ez egyrészt segíthette őket a beilleszkedésben, másrészt megismerhették tőlük az ottani földrajzi neveket is, amelyeket átvehettek, és saját képükre formálhatták.

A magyarországi német településnevek többségénél a névátvétel jellemző, például Mecseknádasd → Nadasch, Bátaszék → Badeseck, Pincehely → Binsenheim, Bonyhád → Bonnhard, Kakasd → Kokesch, Komló → Kumlau, Lovászhetyén → Laßhetting, Somberek → Schomberg, Városlőd → Waschludt, Csákberény → Tschakabrünn, Kecskéd → Kätschka, Harta → Hartau.

Kis számban, de előfordulnak fordítás és részfordítás által létrejött településnevek is ezeken a területeken, például Csehbánya → Böhmischhütten, Nagymányok → Großmanok, Kisdorog → Kleindorog, Kismányok → Kleinmanok, Németbánya → Deutschhütten.

5. NÉMET-MAGYAR FÖLDRAJZINÉV-SZÓTÁR

Ebben a fejezetben gyűjtöttem össze a dolgozatban szereplő földrajzi neveket, és az adott nyelvnek megfelelő helyesírással írtam le. Az „Egyéb elnevezések” oszlopban található rövidítések jelentése: a RO a román, a SVK a szlovák névalakot, a szász megjelölés az erdélyi szász neveket jelenti.

5.1. Településnevek			
Német név	Magyar név	Egyéb elnevezések	
Adamesch	Ádámos	Adămuș (RO)	Ademesch (szász)
Agendorf	Ágfalva		
Agerschteln	Egrestő	Agrișteu (RO)	Ajerschteln (szász)
Altendorf	Szepesófalu	Spišská Stará Ves (SVK)	
Altublau	Ólubló	Stará Ľubovňa (SVK)	
Altsohl	Zólyom	Zvolen (SVK)	
Badeseck	Bátaszék		
Binsenheim	Pinchely		
Birthälm	Berethalom	Biertan (RO)	
Bistritz	Beszterce	Bistrița (RO)	
Bladenmarkt	Balavásár	Bălăușeri (RO)	
Bonnhard	Bonyhárd		
Böhmischhütten	Csehbánya		
Broos	Szászváros	Orăștie (RO)	Bros (szász)
Deutschbudak	Szászbudak	Budacu de Jos (RO)	
Deutschendorf	Poprád	Poprad (SVK)	
Deuschhütten	Németbánya		
Deuschpilsen	Nagybörzsöny		
Dewrenten	Döbrönte		
Durelsdorf	Durand	Tvarožná (SVK)	
Eisenburg	Vasvár		
Felka/Fölk	Felka	Veľká (SVK)	
Frankenstadt	Baja		

Franzdorf	Ferencfalva	Văliug (RO)	
Frauendorf	Asszonyfalva	Axente Sever (RO)	
Fünfkirchen	Pécs		
Gasting	Gasztony		
Georgenberg	Szepesszombat	Spišská Sobota (SVK)	
Göllnitz	Gölnicbánya	Gelnica (SVK)	
Gran	Esztergom		
Grawitz	Grábóc		
Großkarol	Nagykároly	Carei (RO)	
Großmanok	Nagymányok		
Großrapolt	Nagyrápolc	Rapoltu Mare (RO)	
Großschenk	Nagysink	Cincu (RO)	Schenk (szász)
Großzinkendorf	Nagycenk		
Halmagen	Halmágy	Hălmeag (RO)	Halmajen (szász)
Harkau	Harka		
Hartau	Harta		
Hermannstadt	Nagyszeben	Sibiu (RO)	Hermestatt (szász)
Hernnbrunn	Úrkút		
Inselneudorf	Szigetújfalu		
Jakobsdorf	Jakabfalva	Iacobeni (RO)	Giukesdref (szász)
Jenk	Gyöng		
Kaltbrunnen	Kálbor	Calbor (RO)	
Kaltenberg	Nadap		
Kaltenbrunn	Hidegkút		
Kaltenstein	Levél		
Käsmark	Késmárk	Kežmarok (SVK)	
Kätschka	Kecskéd		
Kirchdrauf	Szepesváralja	Spišské Podhradie (SVK)	
Kleindorog	Kisdorog		
Kleinenyed	Kisenyed	Sângătin (RO)	
Kleinmanok	Kismányok		
Kleinscheuern	Kiscsúr	Șura Mică (RO)	

Kleinschlagendorf	Kisszalók	Malý Slavkov (SVK)	
Kniesen	Gnézda	Hniezdne (SVK)	
Kokesch	Kakasd		
Kremnitz	Körmöcbánya	Kremnica (SVK)	
Krickerhau	Nyitrabánya	Handlová (SVK)	
Kropfack	Korompa	Kropfacy (SVK)	
Kronftadt	Brassó	Braşov (RO)	Kruhnen (szász)
Kumlau	Komló		
Laßhetting	Lovászhetény		
Leibitz	Leibic	Ľubica (SVK)	
Leschkirch	Újegyház	Nocrich (RO)	Laeschkirich (szász)
Leutschau	Lőcse	Levoča (SVK)	
Lugosch	Lugos	Lugoj (RO)	
Marktscheiken	Nagyselyk	Şeica Mare (RO)	Marktſielken (szász)
Matzdorf	Mateóc	Matejovce (SVK)	
Mediasch	Medgyes	Mediaş (RO)	Medwisch (szász)
Menhardsdorf	Ménhárd	Vrbov (SVK)	
Mischelsdorf	Strázsa	Stráže pod Tatrami (SVK)	
Mühlbach	Szászsebes	Sebeş (RO)	Melnbach (szász)
Nadasch	Mecseknádasd		
Neudörfl	Újbarok		
Neusohl	Besztercebánya	Banská Bystrica (SVK)	
Neustadt	Újváros	Noiştat (RO)	
Nimesch	Nemes	Nemşa (RO)	Niemesch (szász)
Oltzen	Oltzem	Olteni (RO)	Altzen (szász)
Ödenburg	Sopron		
Perestagen	Pereszteg		
Perwall	Perbál		
Plintenburg	Visegrád		
Prennendorf	Perenye		
Pudlein	Podolin	Podolínec (SVK)	

Ragelsdorf	Rágla	Ragla (RO)	
Reps	Kőhalom	Rupea (RO)	Räppes (szász)
Reschitza	Resicabánya	Reșița (RO)	
Reußmarkt	Szerdahely	Miercurea Sibiului (RO)	Risena (szász)
Rissdorf	Ruszkín	Ruskinovce (SVK)	
Rotenberg	Vereshegy	Poráč (SVK)	
Roter Turm	Vöröstorony	Turnu Roșu (RO)	
Rudna	Rudna	Rudna (RO)	
Sachsenhausen	Szászház	Sășăuș (RO)	Sessenheusen (szász)
Sathmar	Szatmárnémeti	Satu Mare (RO)	
Sattel-Neudorf	Nyergesújfalu		
Schambeck	Zsámbék		
Schäßburg	Segesvár	Sighișoara (RO)	Schäsbrich (szász)
Schaumar	Solymár		
Schemnitz	Selmecebánya	Banská Štiavnica (SVK)	
Schlatt	Szászalatna	Zlagna (RO)	
Schomberg	Somberek		
Schönau	Szépmező	Șona (RO)	Schienen (szász)
Sebegin	Zebegény		
Sechsard	Szekszárd		
Stuhlweissenburg	Székesfehérvár		
Temeschburg	Temesvár	Timișoara (RO)	
Tewel	Tevel		
Tschakabrunn	Csákberény		
Tschapring	Csepreg		
Tscholnok	Csolnok		
Wallendorf	Szepesolaszi	Spišské Vluchy (SVK)	
Walschenau	Vasalja		
Waschad	Varsád		
Waschludt	Városlőd		

Werischwar	Pilisvörösvár		
Wermesch	Vermes	Vermeş (RO)	Warmesch (szász)
Wesprim	Veszprém		
Wieb	Béb		
Wieselburg- Ungarisch- Altenburg	Mosonmagyaróvár		
Windau	Vinda	Ghinda (RO)	Wände (szász)
Witschke	Bicske		
Wudersch	Budaörs		
Wudigess	Budakeszi		
Zipser Bela	Szepesbéla	Spišská Belá (SVK)	
Zipser Neudorf	Igló	Spišská Nová Ves (SVK)	

1. táblázat: A dolgozatban szereplő településnevek

Készítette: Rapcsán Klaudia

5.2. Táj- és víznevek	
Német név	Magyar név
Bakonyer Wald (Buchenwald)	Bakony
Banat	Bánság
Batschka	Bácska
Branauer Hügelland	Baranyai-dombság
Brennerpass	Brenner-hágó
Burzenland	Barcaság
Donau	Duna
Donauknie	Dunakanyar
Donau–Theiß Zwischenstromland	Duna–Tisza köze
Drau	Dráva
Großkumanien	Nagykunság
Kleine Ungarische Tiefebene	Kisalföld
Kleinkumanien	Kiskunság
Königsboden	Királyföld
Kreisch	Körös
Mieresch	Maros
Mitteuropa	Közép-Európa

Neusiedler See	Fertő
Nordwestkarpaten	Északnyugati-Kárpátok
Ofener Bergland	Buda-vidék
Ödenburger Gebirge	Soproni-hegység
Plattensee	Balaton
Plattensee-Oberland	Balaton-felvidék
Raab	Rába
Schildgebirge	Vértes
Schomodeier Hügelland	Somogyi-dombság
Schwäbische Türkei	Dél-Dunántúl
Siebenbürgen	Erdély
Theiß	Tisza
Transdanubisches Mittelgebirge	Dunántúli- középhegység
Tschepeler Insel	Csepel-sziget
Werezker Pass	Vereckei-hágó
Zips	Szepesség

2. táblázat: A dolgozatban megemlített táj- és víznevek

Készítette: Rapcsán Klaudia

6. ÖSSZEGZÉS

Dolgozatomban a Kárpát-medencében élő szórvány németiséget mutattam be. A történelmi áttekintésből kiderült, hogy a németek már Szent István kora óta jelen vannak a Kárpát-térségben. A történelem folyamán a németek kisebb-nagyobb hullámokban települtek le a térség különböző részeire. A II. világháború utáni kitelepítések után számuk drasztikusan lecsökkent, akik maradtak, azok pedig hosszú évtizedekig nem merték vállalni nemzetiségüket. Ez a helyzet manapság kezd megfordulni, mivel egyre többen vállalják német nemzetiségüket. Továbbá a kulturális csoportok száma is folyamatosan növekszik, legyen az táncscsoport, népdalkör vagy fúvószenekar.

A mai német nyelv kialakulását, illetve a különböző nyelvjárásoknak a bemutatását azért tartottam fontosnak, hogy bemutassam, mennyire nem egységes a német nyelv. A különböző nyelvjárások között hatalmas különbségek lehetnek, és némelyiket igen nehezen lehet megérteni. E fejezet írása közben próbáltam elolvasni kisebb szövegrészeket különböző nyelvjárásokban több-kevesebb sikerrel. Például a bajor és a sziléziai nyelvjárásban írt szövegek nagy nehézségeket okoztak, az alemann dialektusban írt szöveget jobban meg tudtam érteni.

Ezután röviden bemutatam a Kárpát-medencében élő német csoportokat. Itt különböző népszámlálási adatok felhasználásával szemléltettem az etnikai átalakulásokat az adott területeken. Itt az okozott kisebb nehézséget, hogy a népszámlálási adatok közigazgatási egységekként adja meg az adatokat. Ezeket az adatokat összegyűjtöttem, és kiszámoltam belőlük az adott tájra vonatkozó nemzetiségi összetételt.

Végezetül a német földrajzinév-anyaggal foglalkoztam. A német földrajzinév-anyag a Kárpát-medence területén igen nagy. Dolgozatomban ennek csak egy töredékét használtam fel. Megállapítottam, hogy a német településnevek döntő többsége a magyarból ered. A maradék pedig vagy szláv eredetű, vagy saját német nevet adtak az adott településnek.

Úgy gondolom, hogy ez egy nagyon érdekes téma akár történelmi, néprajzi vagy kartográfus szemmel vizsgálja ezt az ember. Örülnék, ha a későbbiekben sikerülne elkészítenem a Kárpát-térség német névanyagú térképét, mind analóg, mind pedig interneten elérhető formában.

7. KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Ezúton szeretnék köszönetet mondani témavezetőmnek, Faragó Imrének, akinek a segítsége és a tanácsai nélkül ez a dolgozat nem jöhetett volna létre.

Továbbá szeretném megköszönni édesanyámnak, Gergely Szilviának a sok támogatást és biztatást.

8. HIVATKOZÁSOK

Irodalmi források:

ÁCS ZOLTÁN (1996): Nemzetiségek a történelmi Magyarországon, Kossuth Könyvkiadó, Budapest

FARAGÓ IMRE (2014): Földrajzi nevek, Eötvös Loránd Tudományegyetem Informatikai Kar, Budapest

FARAGÓ IMRE (2015): Térképészeti földrajz I.: A Kárpát-térség térképészeti földrajza, Eötvös Loránd Tudományegyetem Informatikai Kar, Budapest

FUCSKÁR ÁGNES, FUCSKÁR JÓZSEF ATTILA (2010): Székelyföld csodái: Szászföld, Alexandra Kiadó, Pécs

GYÖRFFY GYÖRGY (2013): István király és műve, Balassi Kiadó, Budapest

HAJDÚ FARKAS-ZOLTÁN (2001): Székelyek és szászok, Mentor Kiadó, Marosvásárhely

MANHERZ KÁROLY (1998): A magyarországi németek, Változó Világ 23, Budapest

SASI ATTILA (1991): A magyarországi nemzetiségi helységnevek, diplomamunka, ELTE

UZONYI PÁL (2008): Német nyelvtan (nem csak) középiskolásoknak, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest

Internetes hivatkozások:

- Die Donauschwaben (1989):
http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/nemetek/die_donauschwaben/index.htm
(Utolsó ellenőrzés: 2016. május 12.)
- Tilkovszky Loránt: Német nemzetiség, magyar hazafiság (1997):
http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/nemetek/nemet_nemzetiseg_magyar_hazafisag/
(Utolsó ellenőrzés: 2016. május 12.)

- Rutsch Nóra - Gerhard Seewann: Geschichte der Deutschen in Ungarn (2014):
<http://udgeschichte.hu/>
(Utolsó ellenőrzés: 2016. május 12.)
- Adatbank: erdélyi magyar elektronikus könyvtár: <http://adatbank.transindex.ro/>
(Utolsó ellenőrzés: 2016. május 12.)
- Erdélyi szász helységnevek: <http://www.siebenbuerger.de/ortschaften/>
(Utolsó ellenőrzés: 2016. május 12.)
- Gerhard Seewann: A magyarországi németek történetének vázlatos áttekintése:
<http://www.hitelfolyoirat.hu/sites/default/files/pdf/15-gerhard.pdf>
(Utolsó ellenőrzés: 2016. május 12.)
- Magyarországi németek kitelepítése:
http://www.hetek.hu/hatter/200605/egy_batyuval_jottek_egy_batyuval_menjenek
(Utolsó ellenőrzés: 2016. május 12.)
- Universität Marburg: Német nyelvjárások:
<http://staff-www.uni-marburg.de/~naeser/dial-bsp.htm>
(Utolsó ellenőrzés: 2016. május 12.)
- Wikipedia: Német nyelvjárások: https://de.wikipedia.org/wiki/Deutsche_Dialekte
(Utolsó ellenőrzés: 2016. május 12.)
- Változó Világ: Ungarndeutschen:
<http://www.valtozovilag.hu/de/ungarndeutschen.htm>
(Utolsó ellenőrzés: 2016. május 12.)
- Kniezsa István: Erdély földrajzi nevei:
<http://mek.oszk.hu/04700/04729/html/11.html>
(Utolsó ellenőrzés: 2016. május 12.)
- Dénes József: Magyarok és németek a „váarak földjén”:
<http://www.vasiszemle.hu/2001/06/denes.htm>
(Utolsó ellenőrzés: 2016. május 12.)

- Erdélyi szász dialektus: <http://www.tartlau.eu/drupal/Tartlau/Sprache/Die-Sprache-der-Siebenbuerger-Sachsen>
(Utolsó ellenőrzés: 2016. május 12.)
- Intelmek: <http://mek.oszk.hu/00200/00249/00249.htm>
(Utolsó ellenőrzés: 2016. május 12.)

Népszámlálási adatok:

- Varga E. Árpád: Erdély etnikai és felekezeti statisztikája:
www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002.htm
(Utolsó ellenőrzés: 2016. május 12.)
- Romániai népszámlálás (2011):
[www.recensamantromania.ro/wp-content/uploads/2012/02/Comunicat DATE PROVIZORII RPL 2011.pdf](http://www.recensamantromania.ro/wp-content/uploads/2012/02/Comunicat_DATE_PROVIZORII_RPL_2011.pdf)
(Utolsó ellenőrzés: 2016. május 12.)
- 1910. évi népszámlálás:
http://konyvtar.ksh.hu/inc/kb_statiztika/Manda/MSK/MSK_042.pdf
(Utolsó ellenőrzés: 2016. május 12.)
- 2011. évi népszámlálás- Országos adatok:
www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_03_00_2011.pdf
(Utolsó ellenőrzés: 2016. május 12.)
- Szerbiai népszámlálás (2011):
<http://media.popis2011.stat.rs/2012/Nacionalna%20pripadnost-Ethnicity.pdf>
(Utolsó ellenőrzés: 2016. május 12.)
- Szlovákia- A lakosság nemzetiségi összetétele: <http://delszlovakia.sk/2014/09/25/a-lakossag-nemzetisegi-osszetetele/>
(Utolsó ellenőrzés: 2016. május 12.)

9. NYILATKOZAT

Alulírott, Rapcsán Klaudia nyilatkozom, hogy jelen szakdolgozatom teljes egészében saját, önálló szellemi termékem. A szakdolgozatot sem részben, sem egészében semmilyen más felsőfokú oktatási vagy egyéb intézménybe nem nyújtottam be. A szakdolgozatomban felhasznált, szerzői joggal védett anyagokra vonatkozó engedély a mellékletben megtalálható.

A témavezető által benyújtásra elfogadott szakdolgozat PDF formátumban való elektronikus publikálásához a tanszéki honlapon

HOZZÁJÁRULOK

NEM JÁRULOK HOZZÁ

Budapest, 2016. május 15.

.....

a hallgató aláírása